Filozofija i društvo (ne)znanja

Ivanović, Monika

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:925385

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Filozofija i Hrvatski jezik i književnost

Monika Ivanović

Filozofija i društvo (ne)znanja

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Marijan Krivak

Osijek, 2018.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za filozofiju
Filozofija i Hrvatski jezik i književnost

Monika Ivanović

Filozofija i društvo (ne)znanja

Diplomski rad
Humanističke znanosti
Filozofija
6.01.18 filozofija kulture/6.01.19 filozofija odgoja
Mentor: izv. prof. dr. sc. Marijan Krivak

Osijek, 2018.

Sažetak:

Osvrćući se na razna vremenska razdoblja, u radu sam pokušala prikazati kako se poimanje znanja mijenjalo, uostalom kao i uloga sveučilišta. Od samih svojih začetaka, sveučilišta predstavljaju ustanovu najvišeg oblika obrazovanja, ali i odgoja. Kada se radi o obrazovanju i odgoju, tu je svakako neizostavna i filozofija. Upravo ona za svrhu uzima unapređivanje pojedinca kroz razvoj sposobnosti njegova uma. Slijedom svih promjena koje su zadesile sveučilište nastalo je i ono današnje, moderno sveučilište. Jedan od većih problema koji se krije iza današnjeg sveučilišta jest njegova izloženost državnim vlastima. Suprotno onome što Kant navodi kao poželjno stanje, sveučilište gubi slobodu i autonomiju te mijenja svoj humanistički model. Svrha znanja i obrazovanja pretače se u novi oblik i postaje kulturni kapital. Uz to, na tragu Bolonjskog procesa, sveučilište sve više sliči financijskoj instituciji.

Drugi veliki problem krije se u produktu sveučilišta, odnosno u floskuli poznatoj kao „*društvo znanja*“. Društvo je to koje raspolaže mnoštvom informacija bez njihove konkretne sinteze. Takav oblik znanja nije učinkovit, jer ne doprinosi razvoju zajednice što se najbolje očituje u činjenici da se glad, nezaposlenost, siromaštvo ili diskriminacija nisu smanjili. Pojedinac bi se trebao oformiti kroz proces obrazovanja jer bi se akademsko znanje trebalo temeljiti na iskustvu zbiljskog života. U ovakvoj situaciji, rad insistira na tomu da prednost treba dati humanističkim znanostima, kao i samoj filozofiji, jer one svojim analitičkim, kritičkim i spekulativnim metodama doprinose sposobnosti samostalnog i slobodnog promišljanja. Kako bismo to postigli, nastojimo na shvaćanju filozofije kao životnog poziva i orijentacije (Gasset). Jedino nas to može odvesti k shvaćanju mogućeg istinskog društva znanja.

Ključne riječi: društvo (ne)znanja, filozofija, intelektualac, kritičko mišljenje, sveučilište, biopolitika, znanje

Sadržaj:

0. UVOD 1
1. SVEUČILIŠTE 4
1.1. SREDNJOVJEKOVNO SVEUČILIŠTE: MISIJA POUČAVANJA 5
1.2. RANA MODERNA SVEUČILIŠTA: MISIJA SLUŽBE DRŽAVI 5
1.3. „HUMBOLDTOVO SVEUČILIŠTE“: ISTRAŽIVAČKA MISIJA 6
1.4. SUVREMENO SVEUČILIŠTE 7
1.5. „BOLONJSKI PROCES“ 9
2. DRUŠTVO ZNANJA 13
2.1. DRUŠTVO ZNANJA: O ČEMU JE ZAPRAVO RIJEČ? 14
2.2. ŠTO SVE DANAS MORAMO ZNATI? 16
2.3. ŠTO ZNA DRUŠTVO ZNANJA? 16
2.4. OBRAZOVANJE NEKADA I SADA 18
2.5. RANG LISTE- NOVA SVRHA ZNANJA I OBRAZOVANJA 20
2.6. INDUSTRIJALIZACIJA SVEUČILIŠTA I DEHUMANIZACIJA 21
3. KOJU SVRHU ZNANJE I OBRAZOVANJE TREBA ISPUNJAVATI? 23
3.1. UNIVERZITET I UŽIVANJE 23
3.2. ULOGA IMMANUELA KANTA U MIŠLJENJU IDEJE UNIVERZITETA 24
3.3. CIVILNA MISIJA SVEUČILIŠTA 27
4. IDEJA SVEUČILIŠTA I ULOGA FILOZOFIJE 30
4.1. POTREBA SUBJEKTA HUMANITETA U BIOPOLITIČKO DOBA 32
4.2. FILOZOFIJA KAO ŽIVOTNA ORIJENTACIJA 36
5. ZAKLJUČAK 40
LITERATURA I IZVORI 42

0. UVOD

Sadržaj ovog diplomskoga rada razradila sam u par manjih cjelina kako bih što iscrpnije obradila temu „Filozofije i društva (ne)znanja“. Područja koja su usko povezana s navedenom temom tiču se poimanja znanja i sveučilišta kroz povijest, a najviše u praćenju njihovog razvoja kroz različita vremenska razdoblja kao i promjenu svrhe samoga znanja i obrazovanja. Unutar rada pokušat ću prikazati kako je od nastanka prvih sveučilišta u srednjem vijeku došlo do današnjeg društva (ne)znanja te što su bili ključni čimbenici koji su utjecali na promjene što su se dešavale kroz povijesne periode. U svemu navedenome, ključnu ulogu ima filozofija koja doprinosi unaprjeđivanju pojedinca kroz razvoj sposobnosti njegova uma.

Od samih svojih začetaka, sveučilište predstavlja ustanovu najvišeg oblika obrazovanja, ali i odgoja. Uz to, sveučilište svojim djelovanjem doprinosi razvoju zajednice te vlastita djelovanja usmjerava prema općem dobru. Samim time, sveučilište se prilagođavalo zahtjevima svoga vremena pa je tako u srednjem vijeku uloga sveučilišta bilo poučavanje i prenošenje znanja. Prelaskom na rana moderna sveučilišta, uloga se mijenja jer se naglašava potreba za jačanjem nacionalne svijesti pa samim time sveučilište poprima ulogu služenja državi. Unutar tog povijesnog razdoblja sveučilišta bivaju izložena utjecaju državnih vlasti. Sa svojim revolucionarnim idejama prvotno se javlja Immanuel Kant, ističući važnost slobode i autonomije sveučilišta, ali i zadržavanja humanističkog modela obrazovanja. Sukladno tomu, prednost daje filozofskom fakultetu jer unutar njega vidi najveći potencijal za realiziranjem navedenih ideja te strogo naglašava kako filozofski fakultet treba biti u službi države. Zadržavanje humanističkog modela sveučilišta podržavao je i Wilhelm von Humboldt, a najveći naglasak je stavljao na istraživačku misiju sveučilišta. Uz to je, kao i Kant, isticao neophodnost filozofije unutar sustava visokog obrazovanja i njezine bitne uloge. Na tragu svih promjena koje je zahtijevalo pojedino razdoblje, dolazimo i do suvremenih sveučilišta, gdje se prvotna svrha znanja i obrazovanja sve više gubi, a na taj način znanje postaje humanistički kapital iliti kulturni kapital (Bourdieu) kao samo još jedna grana industrije. Tu se najviše poziva na ulogu sveučilišta, odnosno ističe se kako sveučilište ne treba tek poučavati studente nego im pokazati vrijednosti učenja i znanja. Ovo na neki način potiče na vraćanje izvornom smislu navedenih pojmova te iskazuje potrebu za humanističkim modelom obrazovanja kao i ulogom subjektivnosti unutar znanja. Izostankom subjektivnosti unutar znanja, izostaje i kritičko promišljanje, a samim time i aktivni građani koji svoje djelovanje usmjeravaju prema općem dobru. U prilog tome ne ide ni sam „Bolonjski proces“, jer se unutar njega gubi autonomija, te sveučilište sve više sliči na neku korporaciju i poprima oblik financijske institucije. To je pogubno i za humanističke znanosti jer one postaju

marginalizirane i počinju udovoljavati zahtjevima za tržišnom utakmicom. Ovo nas potiče na zaključak da razvoj sveučilišta kroz povijest možda i nije bio razvoj. Ono što bi moglo ići u prilog ovoj konstataciji jest današnje *društvo (ne)znanja* jer svjedočimo ekonomizaciji i industrijalizaciji znanja.

Nadalje, danas se naše znanje temelji na mnoštvu informacija, a poguban dio toga odnosi se na izostanak njihove sinteze te samim time znanje nije funkcionalno. Spojimo li ekonomizaciju i industrijalizaciju znanja te izostanak upotrebe znanja u svrhu promjene humaniteta, dolazimo do kapitalizacije duga koja dovodi do neobrazovanosti. Prihvatljivo se znanje svodi na punktualno znanje koje ne daje odgovore na pitanja „što je nešto?“, te „zašto je to što jest?“. Osim što ovakav oblik znanja nije učinkovit, on ne doprinosi razvoju zajednice, a to se može očitovati u tome da – bez obzira što svi naglašavaju veliki napredak – to novo znanje nije doprinijelo smanjenju gladi, nezaposlenosti, siromaštvu ili, pak, diskriminaciji. Čovjek kao umno biće bi se kroz obrazovanje trebao ostvariti u svojoj cjelovitosti te samim time proces obrazovanja i usvajanja znanja morao bi pratiti i moment uživanja. Navedeni je stav na tragu Grka i njihovog poimanja obrazovanja. Tu je bitno istaknuti da studenti ne trebaju biti pasivni primatelji znanja, već da odnos studenta i profesora mora biti aktivan, a student mora biti suradnik koji će kasnije postati samostalan istraživač koji doprinosi razvoju znanosti, ali i zajednici.

Očito je da se pred nas stavlja zahtjev za nužnom promjenom uloge i svrhe sveučilišta, a prema Kantu filozofi su upravo oni koji ne trebaju odustati od ideje promišljanja sveučilišta, odnosno univerziteta. Jednako tako, filozofski fakultet treba biti izvor utemeljene kritike i konkretnih reformi, što ide u prilog obrani filozofskih fakulteta koji nastoje izmicati vlastitoj marginalizaciji. Filozofija i filozofski fakultet trebaju imati ulogu u unaprjeđivanju pojedinca kroz razvoj sposobnosti njegovog uma. Upravo zato, akademsko se znanje treba temeljiti na iskustvu zbiljskog života, a sveučilišta imati civilnu misiju te time doprinositi napretku društva i njegovom konstantnom razvoju. Izuzev sveučilišta kao institucije, u navedenom procesu važnu ulogu ima i intelektualac kao subjekt humaniteta. On svojim kritičkim duhom treba ustrajati na tome da društvo usmjeri u pravcu emancipacije od neznanja. Kako bi do te emancipacije moglo doći – a današnjem je društvu (ne)znanja neophodna – mora se izbjeći marginalizacija humanističkih znanosti. Jer upravo one, predvođene civilnom misijom sveučilišta, te filozofijom i subjektom humaniteta, koriste analitičke, kritičke i spekulativne metode, a sve to ide u prilog razvoja sposobnosti samostalnog i slobodnog promišljanja. Ovime bi svaki pojedinac mogao izbjeći svakodnevne manipulacije koje su sve skrivenije, ali i sve opasnije. Kako bismo to izbjegli, nastojimo na shvaćanju filozofije kao životnog poziva i orijentacije (Gasset). Jedino nas to može

odvesti k shvaćanju mogućeg istinskog društva znanja. Dakle, potrebno je vratiti humanistički model obrazovanja, prvotnu svrhu znanja te poticati duhovni i mentalni razvoj čovjeka kroz humanističke znanosti, a posebice kroz filozofiju.

1. SVEUČILIŠTE

Od začetaka prvih Sveučilišta, ova se institucija smatrala ustanovom najvišeg oblika obrazovanja. Kao takvo, Sveučilište je imalo mnoge zadatke, od obrazovanja mladih ljudi do njihovog odgajanja te usmjeravanja. Svojim radom Sveučilište je stvaralo ideju doprinosa široj zajednici u svrhu njezina boljitka. Od postanka prvih Sveučilišta do danas, dogodile su se mnoge promjene te se, sukladno tomu, temeljna akademska djelatnost prilagođavala potrebama i zahtjevima društva. Vodeći se tim prilagodbama, sveučilište je mijenjalo svoj status i pristup. Slijedom svih promjena, dolazimo i do današnjeg visokoobrazovanog sustava za kojeg,

„… kritičari tvrde da su sveučilišta postala odviše pasivna, inertna te da su sve rjeđe uključena u rješavanje za društvo značajnih problema. Kroz posljednje desetljeće u akademskoj se zajednici stoga i razvija niz inicijativa kojima se zagovara i pokušava osnažiti jača integracija civilne misije sveučilišta, temeljne sveučilišne djelatnosti i to obrazovanjem društveno odgovornih i aktivnih građana.“[1]

Kakve su sve promjene zadesile Sveučilište, možemo najbolje uvidjeti ukoliko se osvrnemo na same začetke istih, a tada sežemo sve do prvih srednjovjekovnih sveučilišta koja su se većinom temeljila na prenošenju dotadašnjih znanja i spoznaja. Neovisno o samom pristupu, i tada se sveučilište razvijalo uz društvene promjene:

„U kasnijem se razdoblju Srednjeg vijeka društva počinju naglo razvijati te, pored administrativnih zanimanja u crkvenim sekularnim institucijama, jača potreba i za nizom drugih zanimanja.“[2]

Razvojem povijesnog tijeka nastavlja se i razvoj Sveučilišta te tako,

„… rana moderna sveučilišta Europe i Latinske Amerike početkom 16. stoljeća prihvaćaju nacionalizaciju koju su provodile nacionalne države u postanku te služenje njihovim (birokratskim) potrebama, da bi kasnije, u razdoblju humanizma, taj utjecaj država opao.“[3]

U 19. stoljeću dolazi do značajnijih promjena, posebice ukoliko se osvrnemo na američka sveučilišta, koja zagovaraju liberalniji oblik obrazovanja te se samim time sve više zalažu i za demokratičnost. Jedan puno bitniji moment koji nas trenutno ovdje zanima, a tiče se istog

[1] Bojana Ćulum i Jasminka Ledić, *Civilna misija sveučilišta: element u tragovima*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka 2010., str. 9.
[2] Bojana Ćulum i Jasminka Ledić, *Civilna misija sveučilišta,* str. 13.
[3] Isto.

razdoblja, jest njemačko, tzv. „Humboldtovo sveučilište“, koje nastaje u Berlinu i snažno se zalaže za akademsku slobodu kao i za sam moment istraživanja. Na samog ću se Humboldta i njegovu ideju Sveučilišta više puta pozivati u ovome radu, a njezinoj ću se elaboraciji detaljnije posvetiti kroz naredna poglavlja rada.

Nastavimo li kratki povijesni pregled razvoja Sveučilišta dolazimo do 20. stoljeća gdje se moderna Sveučilišta u velikoj mjeri pozivaju na društvenu odgovornost te se usmjeravaju na obrazovanje dobrog građanina. Ipak, svoja nastojanja nisu ispunili jer Sveučilište sve više udovoljava političkim i industrijskim ciljevima.

1.1. *Srednjovjekovno sveučilište: misija poučavanja*

Zabilježeno je da su prva srednjovjekovna Sveučilišta u Europi nastala u 11. i 12. stoljeću. Od samih svojih začetaka isticala se glavna zadaća institucije, a to je doprinos društvenom razvoju.

„Prva su sveučilišta bila mjesto obrazovanja za tadašnje temeljne profesije u društvu: pravo, svećenstvo, medicinu i samu akademsku djelatnost. Ipak, sveučilišni nastavnici i studenti često su se uključivali u intelektualni, vjerski i politički život zajednica u kojima su živjeli i djelovali.“[4]

Preko sveučilišta, profesori su u suradnji sa studentima svoj rad usmjeravali prema jačanju intelektualne sfere života kao i razvijanju kritičkih stavova prema svojoj svakodnevici. Ono što povezuje prva srednjovjekovna sveučilišta i današnja sveučilišta jest poticanje na mobilnost nastavnika i studenata što doprinosi međunarodnom karakteru sveučilišta. O važnosti stjecanja znanja govori i podatak:

„… da je do početka 16. stoljeća u Europi djelovalo oko osamdeset sveučilišta koja su svojom misijom poučavanja ispunjavala društvene zahtjeve te odgovarala na potrebe zajednice u kojoj su djelovala.“[5]

1.2. *Rana moderna sveučilišta: misija službe državi*

Završetkom srednjega vijeka zalazimo u razdoblje velikih promjena u Europi. Prije svega, dolazi do osnivanja novih suverenih država što podrazumijeva jačanje nacionalnog identiteta. Ova promjena se odrazila i na Sveučilište:

„Relativnu autonomiju prvih sveučilišta nagrizala je državna vlast, posebice jakih monarhija… koje su nacionalizirale sveučilišta kako bi ista učinkovitije služila njihovim potrebama.“[6]

[4] Isto, str. 14
[5] Isto.
[6] Isto, str. 15.

U tom se prijelazu sve više odmicalo od srednjovjekovnog modela sveučilišta, jer države počinju jačati narodne jezike i samim time potiskivati uporabu latinskoga jezika. Isto tako, fokus je premješten na ulogu pojedinca i sve se više nastoji učiniti prihvaćenim upravo humanistički model. Na taj se način težilo potpunom razvoju osobnosti studenta te se poticalo usvajanje „znanja radi znanja“. Također, dolazi do razvoja znanosti te se Sveučilište počinje okretati sebi. Uslijed nastanka industrijske revolucije u 19. stoljeću, koja je ujedno iznjedrila klasno društvo, Sveučilište ubrzo nameće nove potrebe. Iste se potrebe očituju u sve većoj potražnji za strukovnim obrazovanjem, posebice onim strukama koje su korisne za industriju.

1.3. *„Humboldtovo sveučilište“: istraživačka misija*

Tko god se bavio sveučilištem, njegovom ulogom ili pak srodnim temama, morao se dotaknuti Wilhelma von Humboldta i njegove ideje ove visokoobrazovne ustanove. Kao što je navedeno, od srednjega vijeka najistaknutija svrha Sveučilišta krije se u pojmu 'obrazovanja'. Tek likom i djelom Wilhelma von Humboldta, najposlije od 1810. godine, dovodi se u pitanje primat obrazovanja i počinje se sve više naglašavati element istraživanja unutar Sveučilišta. Ovaj val promjene utkao je put modernom istraživačkom sveučilištu te dolazi do njegova općeg uspona, prvo u Berlinu, a zatim i u ostatku Njemačke i svijeta. Ključni je moment svakako *sloboda istraživanja*, a iz te ideje proizlaze tri načela koja zauzimaju status najviših vrijednosnih elemenata:

> „Prvo je načelo jedinstvo istraživanja i nastave koje pozdravlja važnost izvornog znanstvenog rada i diseminacije znanja. Drugo je načelo akademske slobode koje se, pod snažnom zaštitom države, razvilo u dva smjera – *koncept slobode učenja* i *koncept slobode poučavanja* (podvukla autorica) koji je sveučilišnim nastavnicima omogućavao slobodu istraživanja niza problema te slobodu poučavanja njima. Treće načelo otvara prostor drugim disciplinama kojima se tradicionalne (humanističke) slobodne vještine proširuju, a to su astronomija, biologija, botanika, kemija, geologija, povijest, matematika, filologija, filozofija, fizika i političke znanosti.“[7]

Po uzoru na rana moderna sveučilišta, berlinsko sveučilište potiče humanistički model te na taj način ističe zahtjev za okupljanjem vrsnih intelektualaca i istraživača. Njihov je istraživački rad svakako išao u prilog humanističkim znanostima, što je posljedično dovelo do sporijeg razvitka prirodnih znanosti. U kasnijem ću dijelu rada prikazati i trenutak obrata kada se humanističke znanosti stavljaju na marginu i očituje se dominacija prirodnih znanosti. Preko Humboldtove ideje sveučilišta, na tragu promjena, dolazimo i do današnjeg ili suvremenog sveučilišta. Iako današnje Sveučilište pokušava slijediti njegove zamisli, a jedinim dijelom to i uspijeva, ono je ipak podleglo

[7] Isto, str. 17.

zahtjevima svoga vremena, te na taj način ova institucija prestaje biti stožernom za prenošenje i usvajanje znanja, te počinje odgovarati ekonomskim i gospodarskim interesima.

1.4. *Suvremeno sveučilište*

Udovoljavanjem ekonomskim i gospodarskim zahtjevima, Sveučilište poprima oblik industrijske institucije te se time sve više odmiče od izvorne ideje obrazovanja na najvišoj mogućoj razini.

„Postoje i analitičari koji tvrde kako zapadna sveučilišta više nisu institucije društvenog nego industrijskog karaktera, uslužne i ponizne spram tržišnih moći kao i bilo koji drugi poslovni subjekt.“ [8]

Ovakav stav o današnjim sveučilištima dijele mnogi te često navode kako informacija ima sve više, a njihova je dostupnost lakša i brža. Iako se možda na prvu čini kao veliki napredak i promjena koja je u suglasju s promjenama u svijetu, u daljnjem razvijanju teme rada to će se prikazati kao poprilično pogubna stvar. Problem današnje epohe kako ga vidi Konrad Paul Liessmannn nije problem poluobrazovanosti, nego odsutnost bilo kakve ideje obrazovanja. Koliko je to pogubno i besmisleno, istaknuo se u jednoj navlastitoj, ključnoj misli:

„Činjenica da više nitko ne umije reći u čemu bi se danas sastojali obrazovanje ili opća naobrazba ne predstavlja nikakav subjektivni nedostatak, nego je rezultat mišljenja da se obrazovanje mora svesti na izobrazbu, a znanje degradirati na prepoznatljivu brojku humanog kapitala s kojom je moguće računovodstveno raspolagati.“[9]

Iz ovoga je očito koliko je poražavajuće da pristup znanju postaje pristup kapitalu s kojim se trguje. Kao i kod svakoga trgovanja, želite da vaš proizvod bude najbolji. Na tragu toga,

„Europska Unija hrabro stvara Europski prostor visokoškolskog obrazovanja i Europski istraživački prostor radi stvaranja najkonkurentnijeg i najdinamičnijeg društva znanja.“[10]

U toj utrci cilj je biti što bolji na rang listama, što je posebno slikovito opisano u Liesmannovoj *Teorija neobrazovanosti,* a na što ću se kasnije detaljnije referirati. Ono što bi mogao postati rezultat ove utrke jest mogućnost sukobljavanja nacionalnih i internacionalnih ciljeva, što nas ponovno vraća na iskrivljene interese Sveučilišta baziranima na ekonomiji, gospodarstvu i politici. Strahovanje kod ovakvog puta promjene Sveučilišta jest njegova preobrazba u industrijsku granu u svrhu pogodovanja autoritetima.

[8] Isto, str. 19.
[9] Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2008., str. 9.
[10] Bojana Ćulum i Jasminka Ledić, *Civilna misija sveučilišta,* str. 20.

„Ono što se ubrzo počelo događati diljem svijeta jest utjecaj predstavnika tržišta i njihovih napora kojima su nastojali promicati novu sveučilišnu ulogu- misiju doprinosa gospodarskom rastu i razvoju kako bi omogućili vlastitim zemljama rast gospodarskih sposobnosti te odgovarajuću poziciju u globaliziranoj konkurentnoj tržišnoj areni.“[11]

U ovakvoj situaciji neizostavno je pozivanje na humanistički model i vraćanje prvotne uloge znanja, daleko od materijalne koristi koju ono ima; odnosno, znanje ne smijemo podvrgavati brojčanim mjerilima. Isto tako, studente treba upozoravati na ove opasnosti i na taj način izbjegavati hijerarhizirani odnos student-profesor, koji se bazira isključivo na poučavanju. Studentima treba prikazati kako učiti i što je vrijedno učenja. Realizaciju svega ovoga možemo očekivati samo ukoliko Sveučilište bude u potpunosti autonomno i time ne dozvoli vladi i gospodarstvenicima da utječu na ove temeljne postavke. Na tragu toga, mnogi se znanstvenici ustrajno zalažu za vraćanje humanističkih osnova sveučilišta te afirmaciju tih vrijednosti, a temeljne se vrijednosti Sveučilišta očituju u integritetu, otvorenosti, poštovanju, civilnosti, slobodi, odgovornosti, nepristranosti i toleranciji. Iako se povodom svega iznesenoga čini kako Sveučilište ide u smjeru razvoja, prateći sve promjene unutar društva koje se događaju, ipak mislim da je ono na tom putu pomalo zastranilo. Sveučilište je izgubilo svoju glavnu zadaću te je svoje ciljeve prilagodilo nečemu drugom. S ovime će se složiti, i već spominjane autorice, ističući kako:

„… povećana, gotovo isključiva posvećenost obrazovanju profesionalaca, istisnula je iz sveučilišnog života razvoj znanja i vještina za oblikovanje društveno odgovornih građana; znanja i vještina koje promiču aktivno građanstvo i civilno zalaganje; znanja i vještine koje će studente osposobiti za kritičko promišljanje o društvu u kojem žive i rade te znanja i vještina koje bi omogućile održivost suvremene demokracije“.[12]

Kao produkt ovoga nedostatka dobivamo građane koji nemaju odgovarajućih spoznaja i znanja kako bi se mogli uključiti u javne rasprave što su bazirane na postizanju općeg dobra, te da samim time budu dio demokracije i javnog života koji se tiče i njih samih. Kako bismo dobili takve građane, definitivno trebamo ići putem znanja jer je put obrazovanja uvijek vodio do razvijanja osviještenih ljudi koji kritički promišljaju. Na sve ovo valja nadodati i činjenicu da je interes mladih za društvene i političke angažmane sve manji i manji.

„Demokratska kultura ovisi o dobro razvijenim sposobnostima kao što su analiziranje, jasno predstavljanje problema, prepoznavanje alternativnih mogućnosti, sagledavanje problema iz više kutova, izlaženje iz okvira vlastitih stajališta, rješavanje te čak preveniranje sukoba, debatiranje, ali i donošenje zaključaka te njihovo primjenjivanje u praksi.“[13]

[11] Isto, str. 22.
[12] Isto, str. 23.
[13] Isto, str. 27.

Upravo ovdje, u ovoj potrebi, vidim veliku ulogu filozofije, no o tome ću detaljnije upozoravati u nastavku rada.

Sagledavanjem procesa nastanka prvih sveučilišta pa sve do sveučilišta danas, možemo uočiti mnoge napretke, no približavanjem današnjem modelu obrazovanja možemo uočiti i ne toliko pozitivne promjene. Najveća promjena današnjih sveučilišta jest upravo ta što se prvotna uloga znanja gubi te što sveučilišta postaju sve više grana industrije. Na koji je način to pogubno za nas ljude i za samo znanje, obrazložiti ću u narednim poglavljima, ponajviše se pozivajući na fundamentalno djelo K.P. Liessmanna *Teorija neobrazovanosti: Zablude društva znanja.*

1.5. „Bolonjski proces“

U prethodnom sam poglavlju istaknula težnju Europske Unije za stvaranjem europskog visokoškolskog obrazovanja koje bi konkuriralo na tržištu i time postalo jedno *„jako društvo znanja“* koje bi stajalo rame uz rame Velikim globalnim gospodarstvenim i inim projektima, ostalim svjetskim silama. Stvaranje ovakvog sustava visokog obrazovanja započinje Bolonjskim procesom. Liessmann pod tim nazivom vidi bijedu europskih visokih škola, dok se iz druge perspektive to predstavlja kao europski visokoobrazovni sustav koji ima svrhu stvaranja moćnije Europe.

„Pojam Bolonjski proces podrazumijeva reformu visokog obrazovanja u kojoj danas sudjeluje 46 europskih zemalja. Cilj je tog procesa povećati konkurentnost i kvalitetu europskog visokog obrazovanja u odnosu na ostale razvijene zemlje. To se želi postići stvaranjem jedinstvenog europskog visokoobrazovnog prostora (European Higher Education Area – EHEA). Bolonjski proces počinje donošenjem Bolonjske deklaracije u rujnu 1999. u Bolonji na sastanku ministara 29 europskih zemalja. Tim je povodom objavljena Bolonjska deklaracija koja postavlja temeljne ciljeve Bolonjskoga procesa.“[14]

Jedan od ciljeva ovog procesa jest stvaranje jedinstvenog europskog visokoobrazovnog prostora, a isti ne uzima presudnim različite akademske kulture i tradicije. Nadalje, ciljevi su navedene deklaracije usvajanje sustava lako prepoznatljivih i usporedivih stupnjeva, usvajanje sustava obrazovanja podijeljenog u dva ciklusa, uvođenje ECTS bodovnoga sustava, promicanje mobilnosti studenata i nastavnika, povećanje tzv. „kvalitete visokog obrazovanja“ i promicanje tzv. „europske dimenzije“ u visokom obrazovanju. Na ovaj se proces kritički osvrnuo Hajrudin Hromadžić u svome članku *Bolonjski konj – I. dio i II. dio*. Svoju kritiku autor započinje riječima:

[14] Hajrudin Hromadžić, *Bolonjski konj*, preuzeto sa: http://www.h-alter.org/vijesti/bolonjski-konj-1-dio.

„Sveučilište postaje tek jedan od subjekata korporativnog kapitalizma. To bitno utiče na promjene u samom karakteru sveučilišnog obrazovanja i sveučilišne institucije, čineći sveučilište mjestom produkcije kontroliranog, određenog broja stručnih kadrova jasno definiranog profila, ovisno o potrebama i zahtjevima tržišta.“[15]

Sličan stav dijeli i sam Liessmann, kada se osvrće na uvođenje trogodišnjeg bakalaureata kojim se ostvaruje protuznanstvena profesionalna izobrazba. Ovo ide u prilog već ranije spomenutom principu obrazovanja „brže i više“. Druga stvar kojoj pogoduje ovakav oblik obrazovanja jest pragmatičko-politički smisao bakalaureata koji se temelji na skraćivanju vremena studiranja i porastu stope akademskih obrazovanih ljudi. Davanjem prednosti kvantiteti, međutim, gubi se na kvaliteti.

Iduću stvar koju veže ovakav oblik obrazovanja jest i miješanje gospodarstva u obrazovne ustanove. Bržim stjecanjem diplome, sveučilišta pogoduju „probavljanju“ potrebnih kadrova. Takav je stav poguban i za humanističke znanosti, jer jedini spas što ga one vide u ovakvoj situaciji jest njihovo kombiniranje s gospodarstvom, medijima i tehnologijom. U svemu tome gube se ključne stvari koje trebamo steći prilikom visokog obrazovanja, a to su znanstvenost i refleksija. Time se, pak, gubi sloboda naučavanja, a poznato nam je još od Kanta i Humboldta koliku važnost ono ima. Konačan rezultat ovakvog obrazovanja svodi se na pad kvalitete, porast kvantitete diplomiranih i sve manje zainteresiranih za znanost, što bi trebao biti primarni cilj prilikom obrazovanja.

Cijeli je Bolonjski proces kompleksan i dugotrajan proces koji započinje još 1988. godine:

„Bolonjski proces, naravno, predstavlja realizaciju projekta sa jednim dužim povijesnim kontinuitetom. Tako su njegove osnove zapisane već u *Magna Charta Universitatum*, potpisanoj u Bologni 18. rujna 1988., u čast jubileja devetstote godišnjice najstarijeg europskog sveučilišta. U njoj su postavljena neka temeljna načela poslanstva sveučilišta, prije svega njegova autonomnost. Drugi značajan moment na putu realizacije Bolonjskog procesa bila je tzv. Lisabonska konvencija iz 1997. godine – konvencija o priznavanju visokoškolskih kvalifikacija u Europskoj regiji. Njoj je uslijedila tzv. Sorbonska deklaracija, realizirana u Parizu godinu dana nakon Lisabona, koja je označila kao prioritet harmonizaciju europskog visokoškolskog sistema. U godinama nakon konačnog potpisa Bolonjske deklaracije 19. lipnja 1999, uslijedio je cijeli niz događaja koji su na različite načine predstavljali djelomičnu reviziju i nadopunu deklaracije.“[16]

Kroz svoj rad, Hromadžić naglašava kako se današnja ideja sveučilišta sve više odmiče od Humboldtove ideje sveučilišta te se sve više pokušava prilagoditi svojevrsnom američkom modelu

[15] Isto.
[16] Isto.

kada se radi o organizaciji sistema studijskih programa. Amerikanizacija europskog sveučilišta najviše se očituje kroz uvođenje ECTS bodovanja, odnosno bodova što služe kako bi se vrednovalo izvršavanje studijskih obveza. Temeljem ovoga, vrijednost studija mjeri se prema utrošenom prosječnom radnom vremenu. To je također pogubno za obrazovanje i ponovno stavlja u prvi plan kvantitetu, a ne kvalitetu. Liessmannn kaže:

„Uvođenje ECTS- bodova ima još jednu dodatnu posljedicu. Studijska se mjesta sada više ne ravnaju prema kolegijima koji se nude u svrhu postizanja studijskog cilja, nego prema rezultatima što ih za to trebaju polučiti studenti.“[17]

Takvo obrazovanje sve više gubi autonomiju i dobiva tržišni kontekst, a Liessmann koristi naziv „tvornice znanja“ za sveučilišta. Na ovakvo se stanje osvrće i Hromadžić kada kaže:

„…sveučilište je tek primjer institucije tvorničkog tipa: u precizno određenim vremenskim razmacima producirati točno ograničen broj *specijalista* jasno definiranog profila. No, stvari nikako ne mogu biti tek na taj način simplificirane. Ukoliko je, gledano kroz prizmu tržišne računice, potpuno logično da industrija može najviše profitirati iz svježih znanja i originalnih ideja mladog, 26-godišnjeg doktora biomedicine ili informatike, potom je nešto takvo teže, odnosno potpuno nerealno, očekivati od intelektualca/intelektualke iz domena društvenih znanosti, humanistike ili filozofije, čiji obrazovni profil neminovno uključuje, ma koliko to moglo zvučati anahronistički, odnosno tradicionalistički, i određenu iskustvenu dob.“[18]

Svoju kritiku Hromadžić nastavlja i u nastavku svoga članka *Bolonjski konj – II. dio*, ovoga puta ističući nedostatak humaniteta u procesu obrazovanja, te se neizostavno poziva na Immanuela Kanta. Tu Hromadžić ističe, kao i sam Kant, da je filozofski fakultet temelj humanistike i koji bi time trebao biti slobodnim i neovisnim, te podređen isključivo zakonitostima uma, a ne vlade. Osim što dijagnosticira izostanak humanistike unutar obrazovanja, Hromadžić ističe i marginaliziranu ulogu filozofije te cijelog niza humanističkih znanosti:

„No, ako se ponovno vratimo primarnoj meti ove studije, zaključit ćemo da su se upravo nabrojane znanosti našle prve na udaru promjena koje nastaju s Bolonjskim procesom. Filozofija, humanistika i cijeli niz društvenih znanosti, nekadašnji bastioni kritičke društvene misli, danas su naprosto kontaminirani projektantskom logikom koja temeljno simbolizira bit kapitalističke profitne misaonosti, te predstavlja, i ne deklarativno izrečen, ali prosto vidljiv preduvjet i zahtjev u smjeru njihovog egzistencijalnog opstanka.“[19]

[17] Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, str. 95.
[18] Hajrudin Hromadžić, *Bolonjski konj*, preuzeto sa: http://www.h-alter.org/vijesti/bolonjski-konj-2-di0
[19] Isto.

Temeljem svega navedenoga autoru ne preostaje ništa drugo nego ironično zaključiti da trebamo sve više hrliti u „društvo NEznanja“, jer je upravo ono jedan od glavnih ciljeva Bolonjskog procesa. Hromadžić tu ističe prijelaz iz tzv. fordističke sfere u postfordističku (sf)eru naglašavajući time da dolazi do dominacije informacijsko-komunikacijskih i opće uslužnih djelatnosti. Ovakvi stavom znanje se stavlja u kritičan položaj jer se njegova praktična uporaba postaje ugrožena te se znanje podređuje zakonima kapitalističkog tržišta.

Ovakvo stanje uočava i Zoran Kurelić, koji kao glavnu tezu navodi da hrvatska reforma visokog obrazovanja pridonosi opadanju kvalitete obrazovanja i samim time stvara društvo poluznanja.

„Uvođenje Bolonjskog procesa za nas je označilo ulazak u eru globalizacije visokog školstva, gdje je znanje prije svega tržišno zanimljiva roba, a tržišnim zakonitostima postaje reguliran i pristup tom istom znanju, po uputstvu neoliberalne logike, koja dezintegrira višestoljetne osnove europskog studija.“[20]

Kroz povijesni pregled mogli smo uočiti sve promjene koje su zadesile samo poimanje znanja kao i samu ulogu sveučilišta. Promjene su se odvijale sukladno zahtjevima vremena, no u tom dugotrajnom procesu došlo je do gubitka humanističkog modela obrazovanja te samim time i do gubljenja prvotne uloge znanja- znanja radi znanja. Sve je to dovelo do današnjeg sveučilišta koje sve više služi kapitalističkom tržištu, a društvo se počelo pretvarati u društvo (ne)znanja.

Što je uopće društvo (ne)znanja i što podrazumijeva takav oblik znanja? Naredna ću poglavlja posvetiti pokušaju odgovora na ova pitanja.

[20] *Preliminarni proglas nezavisne studentske inicijative pri Fakultetu političkih znanosti*, neobjavljeno, u: Zoran Kurelić, „Antibolonja i društvo znanja“, u zborniku: Vjekoslav Afrić et al. (ur.), *Društvene pretpostavke društva znanja*, FF Press, Zagreb 2011., str. 3.

2. DRUŠTVO ZNANJA

Analizom uloge i vrijednosti znanja kroz povijest, te uloge i vrijednosti sveučilišta, dolazimo do naše svakodnevice. U ranijem sam tekstu pokazala kako sveučilište počinje nalikovati sve više na granu unutar industrije te da znanje postaje kapital kojim se trguje. Slijedom toga, dobivamo današnje „društvo znanja". U nastavku ću prikazati kakvo je to društvo znanja, te kako će se slijedom te analize to navedeno društvo ipak ispostaviti kako *društvo (ne)znanja*. Ovime se najdetaljnije pozabavio K.P. Liessmann, u svojem djelu *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*. Već u samom predgovoru on navodi:

> „Mnogo toga što se propagira i proklamira pod naslovom društvo znanja pri pozornijem se motrenju očituje kao retorička gesta koja ideji obrazovanja duguje manje nego čvrstim političkim i ekonomskim interesima. Društvo znanja nije *novum*, niti isključuje industrijsko društvo. Prije bi se dalo zaključiti da brojne reforme obrazovanja vode industrijalizaciji i ekonomizaciji znanja, čime se predodžbe klasičnih teorija obrazovanja upravo izvrću u svoju suprotnost."[21]

Kako bi nam Liessmannn što bolje predočio u kojem je smjeru to sve otišlo, pozvao se na Humboldta i njegov prikaz učenjaka, navodeći kako je današnji učenjak sušta suprotnost onome učenjaku kakvim ga opisuje njemački znanstvenik W. von Humboldt. Ističe kako današnjem učenjaku nedostaje snaga sinteze, a pod time se podrazumijeva prilagođavanje i lakše zaboravljanje.

Da je tomu doista tako poučilo me i nedavno odslušano predavanje doktora Ranka Rajovića, inače osnivača MENSE Jugoslavije (danas Srbije) i odsjeka za darovite NTC (Nikola Tesla Centar). Naime, on je na vrlo jednostavnim primjerima pokazao kako naše obrazovanje i znanje nije funkcionalno. Upitao nas je koja europska država u sebi sadrži broj sto? Sačekao je oko 15 sekundi, a nakon toga se javila nekolicina ljudi u dvorani koja se uspjela sjetiti odgovora. Odgovor je bio E**sto**nija, a ovime je poentirao kako mi posjedujemo hrpu činjeničnog znanja koje ne znamo povezati, a samim time je dokazao kako takav oblik obrazovanja nije funkcionalan. Ovime se ističe još jedan veći problem, a isti je sadržan u tome da *mi ne mislimo iliti ne znamo misliti.*

Na tragu ovoga, Liessmannn ističe kako se problem naše epohe očituje u odsutnosti svake normativne ideje obrazovanja, a ponovno naglašavajući kako je ideja obrazovanja prestala biti cilj te obrazovanje postaje tek „izobrazba". Ovime vidimo da izuzev nedostataka u samom

[21] Konrad Paul Liessmannn, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, str. 7.

obrazovnom sustavu možemo uočiti i nedostatak u samom cilju obrazovanja, a to je kvantitativno uvećanje humanog kapitala. Ono što nam Liessmann predviđa jest velika neobrazovanost, a to opravdava činjenicom da ćemo svi podlijeći kapitalizaciji duha, te će neobrazovanost biti njezin rezultat.

2.1. *Društvo znanja: o čemu je zapravo riječ?*

Kada progovaramo o tzv. „društvu znanja“, možemo se ponovno pozvati na tekst Hajrudina Hromadžića, unutar kojega on obrazlaže što uopće znači ova floskula, tj. „društvo znanja“:

„U klasičnoj, izvornoj, ali gotovo i utopijskoj perspektivi razumijevanja koncepata znanja i društva znanja, znanje je poimano kao dobro dostupno svima, te na taj način ono predstavlja primarnu vrijednost u službi opće dobrobiti. Kao takvo, znanje je po svojoj prirodi slobodno, to jest treba i mora biti dostupno svima u cilju zajedničke dobrobiti, te koristi uspješnijem razvoju i napredovanju samog znanja kao temeljne vrijednosne kategorije društva. Iz te perspektive sagledano, **društvo znanja** samo po sebi nije nikakva novost, zapravo je samo po sebi razumijevajuća pretpostavka za stvaranje kolektivnog socijalnog kapitala.“[22]

Ipak, znanje danas postaje jedna od osnovnih kategorija unutar industrije, odnosno tržišta samoga. Po tomu, društvo znanja postaje sve suprotno od onoga za što se samo lažno predstavlja. Kapitalistički sustav svoje vrijednosti širi i na ona polja društvene zajednice i ljudskog djelovanja koja prije nisu bila u središtu kapitala, a što nas ponovno vraća na već ranije spomenuti prijelaz iz tzv. fordizma na tzv. postfordizam. Ovime autor želi još jednom istaknuti kako smo mi sami svjedoci današnje upotrebe termina „društvo znanja“ u svrhu afirmacije osnovnih kapitalističkih vrijednosti. Nadalje, današnjem je društvu dostupna ogromna količina informacija, što ide ruku pod ruku s razvojem i napretkom tehnologije. Ono što nedostaje takvom priljevu znanja jest sinteza, a samim time i funkcionalnost. Ovakvo stanje, Mario Hibert, u svom članku „(Bio)politika znanja u doba informacionalizma“, naziva kognitivnim kapitalizmom, a koji je utemeljen na ekonomiji zasnovanoj na neznanju.

„Naime, komunikacijske tehnologije (ICT) nisu tek novi način perpetuiranja tehnoznanstvene idejnosti, već se njihova specifičnost u smislu proizvodno-distributivne kompleksnosti neizostavno vezuje kako uz nove oblike emancipacije kao rezultat dehijerarhiziranih društvenih interakcija tako i nove oblike ekonomske kontrole i nadzora.“[23]

[22] Hajrudin Hromadžić, *Bolonjski konj*, preuzeto sa: http://www.h-alter.org/vijesti/bolonjski-konj-2-diO
[23] Mario Hibert, „(Bio)politika znanja u doba informacionalizma“, PREGLED, časopis za društvena pitanja, God. LIV (1/2013), str. 1-25, ovdje str. 3

Ovime autor želi reći kako u današnjem informacijskom društvu dolazi do trgovanja tim istim informacijama, a to izravno utječe na ekonomiju, kulturu pa i politiku što daje prostor nadziranju i kontroli, a u konačnici se to svodi na manipulaciju i biopolitičko stanje. Isto tako, ovakvo stanje podrazumijeva i proizvodnju znanja što je u svakom smislu pogubno i neprihvatljivo. Na tragu ovoga, Hibert se poziva na čuvenog sociologa Manuela Castellsa koji je uočio da po prvi puta u povijesti čovječanstva osnova gospodarske organizacije nije subjekt iliti pojedinac, već je to jedinica mreža. To nužno potiče kapitalizam i konzumerizam. Hibert također uočava i ranije spomenuti prijelaz s fordizma na postfordizam, odnosno, on to naziva novom javnom pedagogijom: „informacijski fordizam".

„*New public Managment*, kao upravljački model dereguliranja i komercijaliziranja ideje znanja, danas predstavlja glavni tok u znanostima, ekonomiji, politici i obrazovanju… orijentiranje obrazovanja prema isključivom zadovoljenju tržišta kritizirao je još osamdesetih godina prošlog stoljeća Henry A. Giroux, ukazujući kako 'nova javna filozofija' podriva napore osposobljavanja za kritičko promišljanje globalnih socio- političkih odnosa… škole i univerziteti postaju značajni tek ukoliko osiguravaju znanja, vještine i društvene prakse neophodne za proizvodnju radne snage u rastuće kompleksnoj, tehnološkoj ekonomiji."[24]

Kao i Liessmann, tako i Hibert upozorava da se znanjem ne može menadžerski upravljati, a upravo to se događa. Naime,

„… tehnokratija interesa oblikovala se u pojmu 'društvo znanja', kao akademska utopija prema kojoj su univerziteti postali ono što su bile fabrike u doba fordizma."[25]

No u suvremenom je svijetu to zamijenjeno na način da dolazi do proizvodnje usluga, a ne robe. Jer procesom modernizacije roba je postala lako dostupna, dapače, više nije problem kako nešto proizvesti, problem je: kako prodati tu robu u izobilju svega? To zahtijeva dobru uslugu, što se izravno veže na menadžment, a samim time i na današnje „društvo znanja" što nas ponovno dovodi u usku vezu znanja i profita, a što čini današnji kapitalizam. Sukladno svom kritičkom stavu prema kapitalizmu, odnosno, preciznije rečeno, komunikacijskom kapitalizmu, Hibert rješenje vidi u filozofsko-teorijskoj analizi. Slično kao i gore spomenuti autori, poziva se na filozofiju kao medij u kojem se najbolje može razviti čovjekov najveći potencijal – kritičku misao.

[24] M. Hibert, „(Bio)politika znanja u doba informacionalizma", prema: Henry A. Giroux, „Public Philosophy and the Crisis in Education", *Harvard Educational Review*, vol. 54, br. 2, 1984.
[25] Isto, str. 19.

2.2. *Što sve danas moramo znati?*

U prethodnom sam pod-poglavlju na vrlo jednostavnom primjeru pokazala kako naše znanje nije funkcionalno. Tomu možemo i mi sami svjedočiti, jer smo svi prošli osnovnoškolsko obrazovanje, potom srednjoškolsko obrazovanje, a mnogi su došli i do stupnja fakulteta kao institucije najvišeg oblika obrazovanja. Kroz gotovo sva ta razdoblja bili smo primorani usvajati mnoštvo informacija koje smo kasnije prezentirali kroz usmene ili pismene ispite, na taj način bili ocjenjeni, odnosno prosuđivali su naše „znanje". Temeljem toga, naše se znanje očitavalo kroz točne odgovore na pitanja „Koje godine je započela Francuska revolucija?", „Koja je najmnogoljudnija zemlja na svijetu?", „Koliko dugo živi žirafa?"… A iza svih tih pitanja i odgovora ne krije se ono najbitnije, a to je pitanje *zašto?*. Zašto se dogodila ta revolucija? Zašto je neka država najmnogoljudnija? Ili, pak, što to utječe na životni vijek žirafe? Da je takav oblik znanja prihvatljiv i da takvo znanje postaje mjerilo dokaz je i poznati kviz „Tko želi biti milijunaš?". Što je, dakle, pogubno u ovom kvizu? Liessmann kazuje:

> „Važan razlog za uspjeh *Milijunaša* zacijelo je u tome što ova emisija radikalno raskida sa svakim umišljajem o obrazovanosti. Jedno pored drugih ravnopravno se nalaze sva moguća područja znanja i života, pitanje o liku iz Goetheova *Fausta* ima isti vrijednost kao i pitanje o najnovijoj vezi neke hollywoodske zvjezdice, ne mogu i ne smiju postojati nikakve hijerarhije, a nijednom kandidatu ne bi palo na um odbaciti neko pitanje s napomenom da se to ne mora znati."[26]

Iako kviz spada u kategorije masovnih medija za zabavu mase, a sličan oblik propitivanja pojavljuje se i u obrazovnim ustanovama. Nije rijetkost da provjere znanja budu koncipirane na način *zaokruži točan odgovor* pa bude ponuđeno A, B ili C. Za odgovor na ovakvo pitanje istu ocjenu ili broj bodova dobit će onaj koji je zaista znao da je, npr., B točan odgovor, kao i onaj koji je nasumičnim odabirom baš odlučio uzeti B kao mogući točan odgovor. Ovakvim se stavom odbacuje zahtjev za primjerenim razumijevanjem usvojene teorije, a dobivamo punktualno znanje.

2.3. *Što znade društvo znanja?*

Današnje društvo sebe naziva „društvom znanja", a kao što je istaknuto, to podrazumijeva znanje koje donosi profit. Prema Liessmannu, iza pojma *društvo znanja* trebalo bi se kriti nešto sasvim drugo:

[26] Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, str. 13.

„U međuvremenu svuda uobičajena uporaba termina 'društvo znanja' za karakterizaciju sadašnjosti mogla bi biti povod za ponos i radost. Društvo koje samo sebe definira 'znanjem' moglo bi se zamisliti kao društvo u kojem su razum i uviđavnost, prosuđivanje i oprez, dugoročno mišljenje i pametno promišljanje, znanstvena radoznalost i kritička autorefleksija, prikupljanje argumenata i preispitivanje hipoteza konačno dobili prevagu nad iracionalnošću i ideologijom, praznovjerjem i umišljanjem, požudom i odsutnošću duha.“[27]

Ovime on želi ukazati da je znanje nešto više od informacije, odnosno da fundamentalna stvar kod znanja treba biti pitanje istine. U današnjem svijetu mnoštva informacija treba znati filtrirati one informacije koje imaju vrijednost, a to znači da trebamo *znati* spoznati, razumjeti i pojmiti svijet oko nas. Slijedom ovih ključnih glagola: *spoznati, razumjeti i pojmiti*, Liessmann ističe važnost humaniteta u cjelokupnom tom procesu, te se time referira na same temelje obrazovanosti, ali i daje do znanja zašto jedino čovjek može biti nositelj znanja. Jedino čovjek može dati odgovore na pitanje *što je nešto* i *zašto je to što jest* jer jedino ljudi imaju znanje sve dok se u svijetu ne pojavi neki drugi socijalni i inteligibilni akter. A upravo svaki taj čovjek daje i dozu subjektivnosti samome znanju što nas u konačnici obogaćuje u spoznajnom procesu. Znanju je neophodna ta subjektivnost, a kada ona izostane, dobivamo akrobate znanja kako i sam Liessmann ističe:

„Akrobati pamćenja koji su u stanju zapamtiti bezbrojne pojedinosti, hodajući leksikoni koji umiju riješiti svaku križaljku, u doslovnom smislu baš i ne znaju mnogo. Te pojedinosti i pojmovi postaju znanjem tek onda kada ih je prema logičkim i konzistentnim kriterijima moguće međusobno povezati tako da rezultiraju smislenim i povjerljivim suodnosom.“[28]

Akrobati pamćenja su nam pokazatelji kako danas gotovo nitko ili pak rijetki znaju zbog čega se zapravo treba učiti, a što dovodi do industrijalizacije znanja. I baš zbog toga se današnja industrijalizacija znanja naziva „društvom znanja“.

„Prije bi se dalo govoriti o vremenu u kojem se konačno događa znanje podložno parametrima kapitalističke ekonomije koja će spram znanja prijateljski djelovati samo ondje gdje ono može biti neposredno primijenjeno, ili s obzirom na neutralnost troškova, ondje gdje barem ne smeta.“[29]

Ovom konstatacijom dolazimo na trag marginaliziranja humanističkih znanosti, no o tome ću reći nešto više *u daljem tijeku* rada.

[27] Isto, str. 23.
[28] Isto, str. 27.
[29] Isto, str. 41.

2.4. *Obrazovanje nekada i sada*

Analiziranjem ove teme, a u svrhu boljeg shvaćanja problematike, nužno je objasniti još neke pojmove. To se odnosi na pojmove *obrazovanosti* i *neobrazovanosti*. Kao što i sam Liessmannov podnaslov ističe, sadržaj se tih pojmova mijenjao kroz razdoblja i bili su drukčije shvaćeni. Kako bih što podrobnije istaknula promjene koje su zadesile pojam *obrazovanosti*, pozvala bih se na autorova tumačenja, gdje on kaže:

„Obrazovanje je bilo utopija malograđanina koji je mislio da bi između plaćenog rada i kapitala mogao postojati još i neki treći oblik egzistencije; obrazovanje je bilo nada radničke klase da će znanjem dosegnuti onu moć koju su joj uskratile neuspjele ili pak izostale revolucije; obrazovanje je bilo i jest sredstvo kojim treba emancipirati i integrirati niže slojeve, žene, migrante, osobenjake, osobe s invalidnošću i potlačene manjine; obrazovanje slovi kao žuđeni resurs u borbi za odredišta informacijskog društva; obrazovanje je sredstvo kojim treba sprečavati predrasude, diskriminacije, nezaposlenost, glad, sidu, nehumanost, genocid, sredstvo kojim treba svladati izazove budućnosti te onako usput usrećiti djecu i učiniti odrasle sposobnima za zaposlenje.“[30]

Prema Liessmannu, obrazovanje je bilo pokretač modernizacijskih pomaka, ono na što su se sekularna društva oslanjala kada se nisu mogla osloniti na religijsku transcendenciju niti na revolucionarnu imanenciju. Sve se ovo svodi na važnost znanja i njegovu neiscrpnu moć, no problem nastaje kada se fundamentalna ideja znanja mijenja, odnosno svrha znanja podliježe zahtjevima sustava. I na ovo Liessmann ima kritički komentar:

„Ne radi se o obrazovanju, nego o znanju koje se poput neke sirovine treba proizvoditi, prodavati i kupovati, kojim treba upravljati i odlagati ga; radi se- zanemarimo li posebne programe za znanstvene elite- o letimično fragmentarnom znanju koje upravo dostaje za to da ljude održava fleksibilnim za radni proces i raspoloživim za zabavnu industriju.“[31]

Odnošenjem prema znanju kao sirovini, ono gubi svoju vrijednost, te se tu autor poziva i na Nietzschea navodeći da *ono što svi znaju, svi i zaboravljaju*. Stoga, ako je znanje moć, onda ga nećemo naći tamo gdje su svi, jer u suprotnom ono tada više neće biti nikakva moć. U ovakvom se stavu gubi temeljno svojstvo i svrha znanja, a to je *humanitet*.

Ranije sam navela kako jedino čovjek posjeduje znanje, a time znanje kao takvo ima dozu subjektiviteta, što doprinosi pravom unaprjeđenju. Kroz znanje se čovjek treba formirati i razvijati, kako svoj tjelesni tako i onaj duhovni lik. Kroz stjecanje znanja čovjek bi se trebao razvijati kao pojedinac, graditi sebe i mijenjati na bolje, a samim time pridonositi i cjelokupnom boljitku zajednice.

[30] Isto, str. 43.
[31] Isto, str. 45.

Iz ovoga proizlazi perspektiva gledanja da nije potrebno popravljati sve oko sebe, kao i preuzimati velike pothvate na sebe u svrhu revolucionarnih promjena. Potrebno je uvidjeti pravu svrhu znanja, primjenjivati ga na sebi te tako poboljšanjem svake pojedine egzistencije doprinijeti cjelokupnom boljitku. Kako je upravo to važno ističe i sam Humboldt:

„Za Wilhelma von Humboldta obrazovanje je kao neprijateljsko oličenje svih obrazovnih reformatora jednostavno bilo 'posljednji zadatak našeg postojanja'… čovjekovo je spoznajno mišljenje uvijek samo 'pokušaj njegovog duha da pred samim sobom bude razumljiv', njegovo je djelovanje napor njegove volje da 'u sebi postane slobodna i neovisna', dok se pak njezina 'radišnost' pokazuje kao težnja da u sebi ne mora ostati u dokolici. Čovjek je aktivno biće; a budući da svekoliko djelovanje i mišljenje mora imati neki predmet, čovjek pokušava 'obujmiti što je moguće više svijeta i povezati ga sa sobom što tješnje može'.“[32]

To upućuje na aktivnog čovjeka čija je svrha djelovati i raditi, nastojati proširiti svoje spoznaje i tako biti što slobodniji. No današnji čovjek, što se više obrazuje to postaje sve veći rob, a sve to se ponovno svodi na činjenicu kako svrha znanja ide u krivome smjeru.

„Program moderna znanstvenog poimanja svijeta i ovladavanja prirodom nalazi u njemu svoje mjesto isto tako kao i poslovno djelovanje, ali ne kao zadnje ciljeve, nego kao sredstvo za postizanje one krajnje namjere koja se slijedi u obrazovanju: samospoznaja i sloboda. Svekoliko znanje tim određenjem zadobiva smisao. Čovjekov duh želi se bolje razumjeti, a sva znanost i tehnika trebaju čovjeka učiniti slobodnijim u djelovanju.“[33]

Ovime se želi naglasiti kako obrazovanje nije nešto izvanjsko za čovjeka, nego upravo suprotno. Obrazovanje treba služiti čovjeku da se ostvari te da – kroz to ostvarenje – radi na sebi i na svijetu oko sebe. Obrazovanje bi trebalo biti medij čovjekova seberealiziranja, a danas se obrazovanje više čini kao prepreka u tom procesu. Danas je važnije postići tzv. *skills* (vještine), te se sve više naglašava važnost timskog rada, fleksibilnost i komunikacijska spremnost, a rezultat toga jest suspendiranje individualnosti koje ja prije slovila za najvažniji temelj obrazovanja. Stoga, možemo uočiti da ono što je ranije motiviralo obrazovni diskurs danas jenjava, a to znači da se gubi autonomija subjekta, suverenost pojedinca i odgovornost jedinke. U konačnici, izgleda da je konačni cilj: samo ne misliti vlastitom glavom!?

Ovaj Liessmannov stav potvrđuje prethodno istaknutu činjenicu da se unutar obrazovnog sustava ne radi o funkcionalnom znanju te da se kroz obrazovanje ne uči misliti, već učiti napamet. Preko pojma obrazovanosti možemo se nadovezati na pojam neobrazovanosti koji danas poprima potpuno drukčije značenje:

[32] Isto, str. 48.
[33] Isto.

„Neobrazovanost danas nije stoga nikakav intelektualni deficit, nije nedostatak informiranosti, nije defekt kognitivne kompetencije, nego je odricanje od htijenja da se nešto uopće razumije. Gdje god se danas govori o znanju, radi se o nečemu drukčijem od razumijevanja.“[34]

Stavom da se sve treba ići po principu „brže i više“, znanje se stavlja u poziciju utrke. Upravo ta utrka znanje stavlja u još kritičniju poziciju te ga još više udaljava od njegove biti. Udaljavanje se očituje u novim kriterijima, odnosno obrazovanje se danas ravna prema tržištu, sposobnosti zapošljavanja te prema tehnološkom razvitku. Sukladno tomu, znanje „društva znanja“ ponajprije se definira na temelju njegove udaljenosti od tradicionalnog poimanja obrazovanja, a to onda rezultira odsustvom znanja. I tako svrha znanja i obrazovanosti postaju brojke, odnosno rang liste te pozicija na istoj.

2.5. *Rang liste – nova svrha znanja i obrazovanja*

Daljnjim razvijanjem ove problematike i osvrtanjem na prethodnu konstataciju problema – a pozivajući se na Liessmanna – ističem kako današnja prosvjetna politika temelji vrijednosti na osnovi rang lista. Stavljajući tu vrijednost u prvi plan, gube se ciljevi prosvjetiteljstva kao što su autonomija, samosvijest i duhovno prožimanje svijeta. Tu se gube ciljevi reformatorskih pedagoga kao što su životnost, kompetencije i samo *uživanje* u procesu učenja. Ovo u prvi plan stavlja jedan jedini obrazovni cilj, a to je da se položi PISA. Ovaj cilj objedinjuje dvije ključne stvari, a to je udaljavanje znanja od humaniteta te davanje vrijednosti znanju kroz kapitalističko tržište.

„Fetišizacija rangliste izraz je i simptom specifična pojavnog oblika neobrazovanosti: manjak moći rasuđivanja… Što se više na nekom sveučilištu ili nekoj školi govori o osiguranju kvalitete, tim se manje radi o kvalitetama, nego jedino o tome kako da se kvalitete rasplinu u kvantitetama.“[35]

Stoga nitko ne uči radi znanja samoga, nego radi postizanja što boljeg statusa na rang listama. U prilog tom ide Bolonjski sustav obrazovanja, koji se temelji na ranije spomenutom principu „brže i više“, te skupljanju ECTS bodova. Radi se na kraćim magistarskim studijima i duljim doktorskim studijima, te se potiče stvaranje što većeg broja visokoobrazovanih ljudi, a samim time se onda više radi na kvantiteti nego na kvaliteti. Tako i svrha sveučilišta počinje biti stvaranje radne snage i to one koja sve više istiskuje humanističke znanosti ili i njih modelira prema potrebama tržišta:

„… poslužiti se sveučilištima kao pribavljačima kadrova, čime bi ponajviše škodilo baš sebi. Upitno je također mogu li za humanističke i kulturološke studije, čiji se profesionalne perspektive stalno mijenjaju, takvi kratki

[34] Isto, str. 61.
[35] Isto, str. 71.

studiji uopće imati smisla, ponajprije onda kada su koncipirani s obzirom na one trendove koji za društvene i humanističke znanosti vide spas u kombinacijama s gospodarstvom, medijima i biotehnologijom.“[36]

Osim što se humanističke znanosti odbacuju ili ih se, pak, prilagođava novim zahtjevima i sam interes za ulaganjem preskače ovo područje. Danas je očito da se najviše ulaže u područja koja će stvarati profit u bliskoj budućnosti te se na taj način sve više ulaže i u stručnjake tih područja, a sve to pokrenuto je diktatom ranglista. Na taj način sve ostalo pada u drugi plan. Od začetaka reformi školstva pa sve do danas proteže se mnoštvo promjena koje su danas dovele do toga da znanje i obrazovanje više nisu cilj, već sredstvo.

2.6. *Industrijalizacija sveučilišta i dehumanizacija*

Na tragu Liessmanna i njegovih razmišljanja, mnogi su došli do sličnih zaključaka te kroz razna istraživanja iskazali svoju zabrinutost za znanje i sveučilište. Najveći problem uviđaju u tome da dolazi do industrijalizacije sveučilišta te njegove dehumanizacije.

„Nova koncepcija sveučilišta poprima industrijalizirani oblik djelovanja… Takav oblik industrijaliziranog visokog školstva razara zajednicu učitelja i učenika, podvrgavajući ih interesima gospodarstva, trgovine i profita, a ne stjecanju znanja i putu prema zrelosti, slobodi i neovisnosti.“[37]

U ovom je stavu također vidljiva zabrinutost za svrhu znanja, a ona se temelji na iskoristivosti znanja u svrhu financijske učinkovitosti. Sve to ide u prilog današnjem „društvu znanja“ i onome što taj naziv podrazumijeva. A to je: proizvodnja znanja kao i njegovo mjerenje, a samim time upravljanje i korištenje. Slijedom ovoga dolazi do već spominjane *dehumanizacije*. U ovakvom se sustavu čovjek kao pojedinac gubi jer je prisiljen biti isti kao i drugi kako bi uspio, a svako odstupanje od tih standarda može biti pogubno za njega samoga. Izuzev toga, čovjek postaje sredstvo za dostizanje cilja i time se svodi samo na biološku osnovu što nas u konačnici ponovno navodi na zaključak dehumanizacije. Također, ovo je sušta suprotnost od Humboldotove ideje sveučilišta, odnosno uloge nastavnika. Prema njegovom viđenju, nastavnik je bio znanstvenik čiji rad nije bio standardiziran jer su njegova sloboda i nadarenost izmicale pokušajima institucionalizacije. Nadalje, Sveučilište je tu da potiče opće dobro koje ovisi o slobodnoj potrazi za istinom i njezinom slobodnom iskazivanju. Sve suprotno tom je pogubno, odnosno nije funkcionalno, a što se najbolje očituje u idućoj konstataciji:

[36] Isto. str. 92.
[37] Tonći Kokić, „Industrijalizacija i dehumanizacija sveučilišta“, *Filozofska istraživanja* 135 (3/2013), God. 33, HFD, Zagreb, str. 425.

„Masovno visokoškolsko obrazovanje u skraćenom studiju nije smanjilo glad i nezaposlenost, ukinulo različite diskriminacije, pospješilo put prema zrelosti, slobodi i neovisnosti niti proizvelo magičnu izvrsnost.“[38]

[38] Tonći Kokić, „Industrijalizacija i dehumanizacija sveučilišta“, str. 426.

3. KOJU SVRHU ZNANJE I OBRAZOVANJE TREBA ISPUNJAVATI?

3.1. Univerzitet i uživanje

Kako bismo istaknuli prvotnu bit znanja – a po mojem sudu i pravu bit znanja – potrebno je okrenuti se prema antičkim Grcima i njihovu poimanju znanja i sveučilišta, odnosno tadašnje akademije. U razmatranju ove opširne teme, osvrnula sam se na uradak Zorana Dimića *Univerzitet i uživanje*. U grčkom sistemu obrazovanja nazirala se, današnjim rječnikom, civilna misija sveučilišta te uloga sveučilišta u težnji za općim dobrom. Pozivajući se na Jürgena Habermasa, Dimić ističe njegovu afirmaciju Grka u vidu potrebe za zajedničkim radom prilikom potrage za istinom i učenjem. Ovime, također, Dimić najavljuje kako trebamo obnoviti svijest o važnosti uživanja tijekom stjecanja znanja, odnosno općenito prilikom učenja. Život koji je posvećen znanju, učenju i istraživanju, nalazi se u grčkom terminu *bios theoretikos*. Njihov način obrazovanja, kao i njegova svrha, najbolje je prikazan u idućem navodu:

„Postepeno je rasla svijest o tome da je *méthodos*, tj. istraživanje, jedna zajednička, opća stvar, preko koje članovi Akademije stječu svoj identitet. Član Akademije je, dakle, netko tko prinosi žrtve muzama i netko tko obavlja ostale organizacijske funkcije u okviru škole, ali prije svega i iznad svega to je netko tko istražuje određeni problem. Član Akademije, svejedno je li on *mathetés* ili *sholarh*, iznad svega je istraživač. Dakle, učenici, 'studenti' Akademije, nisu bili pasivni primatelji znanja niti je znanje bilo predmetom jednosmjernog transfera od učitelja ka njima, već ih je metoda rada stavljala u jednu vrlo aktivnu situaciju. Na taj bi način sami učenici s vremenom dolazili u potpuno ravnopravan položaj sa svojim učiteljima, upravo time što bi se pretvarali u neku vrstu su-istraživača.“[39]

Temeljem ovoga istaknut je i krajnji cilj akademskog obrazovanja, a to je da u konačnici učenik oblikuje svoj *methodos* i samim time postaje punopravni član Akademske znanstvene zajednice. A odnos učitelja i učenika najbolje je opisan citatom iz *Protagore* kojega preuzima Dimić:

„Najbolje ćemo ilustrirati ono što čini suštinu teorijskoga načina života u Akademiji uz pomoć jednog stava iz Platonova dijaloga *Protagora* (320a): '… lijepo i dobro odgajao i obrazovao u svemu što je ovisilo o učitelju, a u čemu je on mudar, to ih ni sam ne može odgajati i obrazovati niti ih on daje drugima na odgajanje i obrazovanje, nego sami tumaraju kao pušteno stado ne bi li se negdje sami od sebe na vrlinu namjerili'.“[40]

Nastavljajući svoju misao na prethodne, rekla bih da je jako bitno voljeti ono što radiš. Iza ovoga raditi krije se i pojam djelatnosti, a djelatnost i djelovanje jest ono što čovjeka čini čovjekom, djelovanje koje ga navodi na to da bude čovjekom i da ulaže u sebe. Upravo tako djelovanje ide i

[39] Zoran Dimić, „Univerzitet i uživanje“, *Filozofska istraživanja* 135 (3/2013), God. 33, HFD, Zagreb, str. 398
[40] Zoran Dimić, „Univerzitet i uživanje“, str. 398.

prema, ranije navedenom, izgubljenom humanitetu. Važnost uživanja prilikom djelovanja prepoznao je još Aristotel, koji uživanje navodi kao djelatnost koja prati druge djelatnosti i na neki ih način dovršava. Uživanje kao takvo treba biti sastavni dio djelatnosti jer ju ono prati i upotpunjava. Jedino onaj koji uživa radeći nešto postaje bolji u tom području, a to ga nagoni da ulazi dublje u probleme i da se što više posveti tomu. Ako sagledamo grčko poimanje znanja i obrazovanja i ono što imamo danas, vrlo je jasan nesrazmjer u shvaćanju, jer se danas znanje gleda iz perspektive koristi bez dublje veze između čovjeka i znanja. Na ovaj način veza čovjeka i znanja nije produbljena te time ne ispunjava njegov život. Aristotel i Platon bi rekli da ga takvo znanje ne čini sretnim i da čovjek ne ostvaruje svoj najviši cilj.

Iz moje perspektive, ono što bih najviše podržala kod stava Grka jest to da oni svoju profesiju nisu odvajali od privatnoga života jer su živjeli ono što su radili. Oni su radili i učili zbog sebe, ne zbog rang liste ili statusa u društvu i akademskoj zajednici.

3.2 *Uloga Immanuela Kanta u mišljenju ideje univerziteta*

Prilikom istraživanja moje teme, Immanuel Kant je nezaobilazan, a njegovo glavno djelo unutar ove problematike jest *Spor fakulteta*. U predgovoru navedene knjige, Branko Despot ističe kako je ideja univerziteta prvi put progovorila kroz Platonovu *Državu* da bi kasnije zaživjela u njegovoj Akademiji. Posljednji put kada je ta ideja progovorila, progovarala je kroz Kanta. U svom iznošenju mišljenja o ideji univerziteta, ali i o znanosti, ključni moment što ga Despot iznosi jest istina, ističući kako je to ono najviše.

„Kaže se: znanost oslobađa. Ono što znanost zapravo hoće jest oslobođenje svih mogućih bića od neznanstvenosti u njihovu bitku i njihov obrat u čista bića znanosti, kojima njihov istinski bitak mora imati znanstveni karakter.“[41]

Ovime se aludira da bez akademije, odnosno univerziteta, čovjek ne bi mogao spoznati istinu. Istina kao takva bi trebala svima biti vodilja i ona spoznaja kojoj svi težimo. I sam Despot uviđa krizno stanje te navodi kako su današnji univerziteti usmjereni na tehničke znanosti te time gube svoje jedinstvo, svrhu i smisao. Rješenje ovog besmisla on vidi u samom čovjeku:

„Nužnost univerziteta leži u naravi čovjeka. Iz toga pak kako čovjek sebe u svom *biti* vidi proizlazi ustrojstvo univerziteta i njegova svrha.“[42]

[41] Branko Despot, „Univerzitet kao znanstvena ustanova ili čovjek kao znanstveno robovanje“, u: I. Kant, F.W.J. Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta*, Globus, Zagreb 1991., str. 11.
[42] B. Despot, „Univerzitet kao znanstvena ustanova ili čovjek kao znanstveno robovanje“, str. 16.

Svoju ideju Despot zaključuje upozorenjem da univerzitet ne smije postati ustanova koja pravi potencijalno roblje za popunjavanje praznih radnih mjesta u odgovarajućim područjima. Izuzev njega i mnogi drugi autori bili su inspirirani Kantovom idejom univerziteta i načinom na koji je on postavio temeljne uvjete da se univerzitet ostvari u svom punom smislu:

„Nije to bio nikakav loš domišljaj onoga, tko je prvi dohvatio misao, i predložio javnu izvedbu, da se s cjelokupnom učenošću postupi u neku ruku na *tvornički način*, diobom rada, gdje bi se, koliko znanstvenih struka ima, namjestilo toliko javnih učitelja, *profesora*, kao njenih depozitara, koji bi zajedno sačinjavali neku vrstu učenog zajedništva, nazvanog *univerzitet*, koji bi imao svoju autonomiju; koji bi otuda posredstvom svojih *fakulteta* imao pravo dijelom prihvaćati učenike iz nižih škola koji teže najviše prema njemu, dijelom i slobodne učitelje, zvane *doktorima*, nakon prethodnog ispita, iz vlastite moći, snadbijevati s rangom priznatim od svakoga, tj. njih *kreirati*.“[43]

Predstavivši svoju ideju univerziteta, Kant je morao prikazati i pravo stanje te je time naveo podjelu fakulteta uopće: na tri *viša fakulteta* i jedan *niži fakultet*. Kao i sada, tako i tada, fakulteti nisu stavljani u ove kategorije na temelju učenjaka, nego prema interesima vlade. Sukladno tomu, možemo zaključiti da su *viši fakulteti* oni koji priskrbljuju najjači i najtrajniji utjecaj na narod. Da pojasnim, treba istaknuti da među *više fakultete* spadaju *medicinski* fakultet, *pravni* te *teološki* fakultet. Na tragu toga, logično je da *niži fakultet* jest onaj *filozofski*. Ni Kant nije pozdravljao tu klasifikaciju fakulteta te je stao u obranu filozofskog fakulteta, ističući zašto nam je takav fakultet uopće potreban:

„Pored učenog zajedništva bezuvjetno mora na univerzitetu postojati još jedan fakultet, koji, u pogledu svojih učenja o zapovijestima vlade neovisno, ima slobodu, ne izdavati zapovijesti, ali ipak sve prosuđivati, koji ima posla sa znanstvenim interesom, tj. s interesom istine, gdje um mora imati pravo jasno govoriti; jer bez takvog fakulteta istina ne bi izašla na vidjelo, a um je po svojoj prirodi slobodan, i ne prima nikakve zapovijesti da nešto drži za istinito.“[44]

U drugom odsječku Kant ističe najveću važnost filozofskog fakulteta navodeći da je to fakultet koji se bavi naučavanjem bez zapovijedi s vrha, bez putokaza. Fakultet koji je u svojem djelovanju samostalan iliti autonoman.

„Možnost pak da se prema autonomiji, tj. slobodno sudi, naziva se um. Dakle, filozofski fakultet će se, zato, jer on mora jamčiti za *istinu* naučavanja, koja on ima prihvatiti, ili i samo odobriti, utoliko morati zamišljati kao slobodan i samo pod zakonodavstvom uma stojeći, a ne pod zakonodavstvom vlade.“[45]

Upravo se tu krije najveća važnost filozofskog fakulteta, jer on kao takav služi na korist *višim fakultetima*. Filozofski fakultet se temelji na *istini* koja treba biti preduvjet učenosti uopće.

[43] Immanuel Kant, *Spor fakulteta* u: I. Kant, F.W.J. Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta*, str. 33.
[44] Isto, str. 35.
[45] Isto., str. 42.

Također, on nam daje uvid u historijske spoznaje kao i čiste umne spoznaje te se na taj način proteže na sve dijelove ljudskog znanja kao ispitivač i kritičar probitka znanosti. Kako on svoja uputstva uzima iz uma itekako ima veliku korist za narod jer ga uči pošteno živjeti, nikome nepravdu činiti i umjereno uživati.

Iako filozofski fakultet svojim djelovanjem nudi čovjeku mogućnost iskoristiti svoje umne spoznaje i time činiti i djelovati dobro, ipak, narod hoće biti vođen, kako kaže sam Kant. Narod nema povjerenja u takve učenjake te više vjeruje svećenicima, pravnicima ili pak liječnicima. Samim time, čovjek odbacuje svoju najveću moć – UM (Vernunft), koja je podlegla upravljanju i manipulaciji, a to imamo i danas. Suprotno tom stavu, Kant se zalaže za čovjekovu uporabu uma kao najveće snage koje izvire iz njega. Isti stav iznosi i prilikom rješavanja spora između filozofskog i teološko fakulteta, gdje navodi kako se *Biblija* mora tumačiti umom jer jedino tada dobiva praktičku svrhu, a samim time potiče i samostalni razvoj ideje morala. Kant navodi da ako se u stavove vjere unese moralni smisao ona bi to bilo razumljivo vjerovanje s moralnim određenjem. Time on ne negira religijski nauk, nego ističe religiju kao moralno obrazovanje koje stvara bolje ljude. Kao rješenje ovog spora ističe da teološki fakultet ima dužnost da biblijsku vjeru održe moćnom, ali bez osporavanja slobode filozofa.

„Naučio sam iz kritike čistog uma, da filozofija nije nešto kao znanost predodžaba, pojmova i ideja ili znanost svih znanosti, ili nešto slično; nego znanost čovjeka, njegovog predstavljanja, mišljenja i djelovanja; ona treba da prikaže čovjeka shodno svim njegovim sastavnim dijelovima, kakav on jest i treba da bude, tj. kako s obzirom na njegova prirodna određenja tako i s obzirom na njegov odnos moraliteta i slobode. U tom pogledu sada stara je filozofija naznačila čovjeku sasvim pogrešno stajalište u svijetu time što ga je načinila mašinom, koja je, kao takva, morala biti potpuno ovisna o svijetu, ili o vanjskim stvarima i okolnostima; ona je učinila dakle čovjeka gotovo puko *pasivnim* dijelom svijeta.“[46]

Ovime Kant ponovno želi ukazati na to da čovjekova egzistencija treba biti aktivna, a što se nadovezuje na mnoge slične stavove ranije iznesene u ovome radu. Tu možemo uočiti poveznicu pojedinca i nacije, jer upravo obrazovanje pojedinca pridonosi nacionalnom obrazovanju, a za to je ključna učenost koja nas ponovno vraća na samu filozofiju. Cjelokupnu ideju aktivne čovjekove egzistencije Kant objedinjuje u filozofiji što je uočljivo u interpretacijama ideje univerziteta:

„Za njeno ponovno (stalno!) promišljanje najveću obvezu imaju upravo filozofi, a u najmanju je ruku čudno da filozofi od toga promišljanja odustaju…Kako bismo se vratili izvornoj ideji univerziteta, Kant ističe kako filozofija ima prvenstvo, odnosno da je ona glavna i zadužena za ponovno promišljanje ranije navedene ideje.“[47]

[46] Isto, str. 81.
[47] Igor Eterović, „Mjesto Immanuela Kanta u mišljenju ideje univerziteta“, *Filozofska istraživanja* 135 (3/2013), str 474.

Važnost obrazovanja pojedinca koje vodi općem dobru nacije ističe i F.W.J. von Schelling u svom radu *O metodi akademijskoga studija*. On navodi kako studiranje uključuje dvije stvari, a prvu stvar koju navodi jest historijski dio. Pod time on podrazumijeva puko učenje, koje je nezaobilazno, jer teoretski temelji moraju postojati kako bi se daljnji razvoj mogao nastaviti. On učenje predstavlja kao negativan uvjet koji vodi konačnom stvaranju.

„Sva pravila, koja bi se mogla propisati studiranju, sabiru se u jednome: uči samo da bi sam stvarao. Samo ovom božanskom možnošću produkcije čovjek je istinski čovjek, bez nje on je samo snošljivo pametno uređena mašina.“[48]

Još jedna zanimljiva stvar valja napomenuti kod Schellinga jest njegov termin *kruhonosnih znanosti* na temelju kojih on poduzima obranu humanističkih znanosti. Naime, Schelling ističe kako *kruhonosni studiji* postoje radi konačnih rezultata i radi historijskog dijela učenja te svoje djelovanje usmjeravaju prema izvanjskim zahtjevima.

„Naučenjak kruha radi je naprotiv bez zora, on u datom slučaju sebi ništa ne može konstruirati, samodjelatno sustaviti, a budući da u učenju ipak nije mogao biti pripremljen za sve moguće slučajeve, toga u većini slučajeva njegovo znanje napušta... Druga je nužna posljedica da je takav posve nesposoban napredovati; time on također odbacuje glavni karakter čovjeka i posebno istinskog učenjaka.“[49]

Kao i Kant, Schelling svojim stavom navodi da onaj koji uopće pita o korisnosti filozofije nema ni ideju što filozofija jest. Ona je tu sama radi sebe same, jer se ona ne treba preporučati korisnošću niti se treba ograničavati iznošenjem štetnih utjecaja koji joj se pripisuju. Svoju misao Schelling uokviruje time da ističe kako znanje treba biti svrha sama po sebi, te da se na sveučilištu treba realizirati sama ideja znanja. U svemu tom prednost daje filozofiji jer ona sadrži smisao za ideje što potiče stvaranje novog. Stvaranje novog jest ključan moment studiranja.

3.3 Civilna misija sveučilišta

Vođena Kantovom idejom univerziteta, želim istaknuti važnost civilne misije sveučilišta, odnosno koliko je važna uključenost sveučilišta u postizanju općeg dobra. Sveučilište bi trebalo imati veliku ulogu u napretku društva te njegovom konstantnom razvoju:

[48] Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, *O metodi akademijskoga studija* u: I. Kant, F.W.J. Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta*, str. 152
[49] Isto, str. 153

„Sve se više očekuje da se akademsko znanje zasniva na iskustvu stvarnog života i povezuje s praksom te se stoga i postavljaju zahtjevi za povezivanjem sveučilišnih nastavnika i praktičara, koji bi sinergijski utjecali na razvoj demokracije i civilnog društva.“[50]

Ovime se upućuje i na činjenicu da obrazovanje nema samo ulogu naučavanja već ono služi i za oblikovanje stavova. Ovakav stav ide i u prilog Liessmannovom konstatiranju problema da se znanje i obrazovanje svelo na rang liste. Zaluđenost idejom da se trebamo što bolje plasirati na nekoj od rang lista dovodi do izostajanja rješavanja stvarnih problema u zajednici, a samim time studenti gube i osjećaj odgovornosti kako za svoju budućnost tako i za budućnost cjelokupnog društva. Koliko je važna uloga obrazovanja u napretku društva, istaknuo je i J.G. Fichte:

„U čoveku postoje raznovrsni nagoni i obdarenosti, i određenje je svakog pojedinca da svoje obdarenosti, ako samo ikako može, izobražava. Između ostalih, u njemu postoji nagon za društvom; ovo mu nalaže novo, posebno obrazovanje, obrazovanje za društvo i neobičnu lakoću obrazovanja uopšte.“[51]

Temeljem svega navedenog, akademska djelatnost kao takva trebala bi studentima, osim visokog obrazovanja, pružiti i mogućnost sudjelovanja u problemima unutar zajednice u kojoj žive. Nužno je osposobiti ih za kritičko promišljanje koje bi dovodilo do sposobnosti analiziranja i konstatiranja problema te rješavanje istih. Na tragu ovoga, Saša Blagus ističe kako je suvremeno doba zapravo doba kontrarevolucije koje zahvaća sva područja djelatnosti.[52] Ta kontrarevolucija naizgled ostavlja dojam napretka čovječanstva, no zapravo je usmjerena protiv biti samoga čovjeka. Prije svega, ona je usmjerena na sputavanje čovjekove, već ranije spomenute, najveće moći, a to je sposobnost promišljanja. Ukoliko ne damo prostora tome, općeljudska vrijednost opada i onemogućuje emancipaciju. Izostankom mišljenja, izostaje i čovjekovo promišljanje o smislu života, a što čovjeka navodi na krivi put. Tako se čovjekov svijet ne svodi na čovjeka samoga, odnosno ovime čovjek biva isključen iz života. Čovjek bi trebao biti najviše biće za čovjeka te kritičkim stavom doprinositi razvoju čovječanstva, ali i samoga sebe. Ovakav bi stav povratio tu izgubljenu odgovornost, vratio bi smisao života na ono humano, te bi na taj način porodio čovjeka kao slobodno stvaralačko biće. Ovakvi bi stavovi trebali biti oblikovani u sklopu visokog obrazovanja te bi samim time i iznjedrili civilnu misiji sveučilišta na višu razinu. Tako bismo se usprotivili kapitalističkim ciljevima koji žele dresirati umove i podvrgnuti ih svojim ciljevima. U konačnici, ono što nedostaje jeste stvaranje i razvoj spekulativnog duha u okviru

[50] Bojana Ćulum, Jasminka Ledić, *Civilna misija sveučilišta: element u tragovima*, str. 36.
[51] Johann Gottlieb Fichte, *Zatvorena trgovačka država: Pet predavanja o određenju naučnika*, Nolit, Beograd 1979., str. 172.
[52] Saša Blagus, „Znanost i svjetonazor“, http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/znanost-i-svjetonazor.

visokog obrazovanja. Najveći potencijal za razvoj spekulativnog duha, a samim time i kritičkog promišljanja, vidim u filozofiji.

4. IDEJA SVEUČILIŠTA I ULOGA FILOZOFIJE

Na tragu svih spomenutih filozofa koji su isticali važnost i ulogu univerziteta, odnosno sveučilišta, mogli smo doći do generalnog zaključka koji je sadržan u razotkrivanju humaniteta. Kroz svoj *spor* Kant je istaknuo koliko je filozofija važna, isto je učinio i Schelling, ali i mnogi drugi spominjani autori. Usmjerenost prema istini i slobodi jest temelj filozofskog fakulteta, ali i osnovna potreba čovjeka kao ljudskog bića. Upravo filozofski fakultet doprinosi unaprjeđivanju pojedinca kroz razvoj sposobnosti njegovog uma. Ovakav razvoj promišljanja o filozofiji daje prostora pozvati se i na J.G. Fichtea.

Gledano iz njegove perspektive, sama kritika nije dovoljna: ključan je moment djelovanja. Na tragu Kanta i sam Fichte ističe važnost učenjaka, odnosno znanstvenika. Prije svega, oni bi trebali biti moralno najviše odgojeni kako bi kasnije i sami mogli odgajati čovječanstvo. Tu se ponovno ističe zahtjev za neovisnu uporabu uma. Njegovo viđenje odgoja čovječanstva ide u smjeru da znanstvenik uvijek mora težiti napretku i nikada ne dozvoliti da društvo nazaduje. Ovime Fichte želi reći da je svrha studiranja razvoj sposobnosti korištenja vlastitim razumom, a upravo to treba biti temelj i osnova visokog obrazovanja. Unutar svojih *Pet predavanja o određenju naučnika*, Fichte postavlja vrlo interesantno pitanje: vodi li se u društvu briga za razvoj i zadovoljenje *svih* potreba i to za podjednak razvoj i zadovoljenje svih potreba? Ovim pitanjem otvara se prostor filozofiji jer, prije svega,, trebamo razumjeti stvari i svijet oko nas kako bismo ih mijenjali i samim time unaprjeđivali.

„Briga za taj podjednaki razvitak svih čovjekovih obdarenosti pretpostavlja, najpre, poznavanje njegovih celokupnih obdarenosti, nauku o svim njegovim nagonima i potrebama, izvršeno premeravanje celog njegova bića.“[53]

Ovime Fichte u prvi plan stavlja čovjeka što je na tragu prethodnog poglavlja gdje je istaknuto da čovjek čovjeku treba biti najviše biće. Tu se ponovno otvara izgubljeni put humaniteta, a taj put najbolje može utabati upravo filozofija. Jer osim što ima moć svojim spekulativnim umom ukazati na nedostatke, ona može ukazati i na sredstva kako bismo te nedostatke uklonili. Tu je ključan moment znanja koje mora biti usmjereno na usavršavanje ljudskoga roda. Znanje koje uočava nedostatke i nudi rješenja jest znanje koje pronalazimo u znanstveniku:

[53] Johann Gottlieb Fichte, *Zatvorena trgovačka država: Pet predavanja o određenju naučnika*, str. 173.

„Znanje prve vrste zasniva se na čistim umnim stavovima, i jeste *filozofsko*; znanje druge vrste delomično se zasniva na iskustvu, i utoliko je *filozofskohistorijsko*. Ovo znanje treba da postane korisno za društvo.“[54]

Ovime Fichte aludira da nije dovoljno samo znati koje su prednosti čovjeka, jer da bi se išlo korak dalje, potrebno je znati cjelokupni kontekst kulture i stanja u kojemu se taj čovjek nalazi. Ovaj vid razumijevanja pripada trećem obliku znanja, onome *historijskom*. A to nas ponovno vraća na raniju konstataciju da prvo trebamo razumjeti svijet oko nas, a tek onda možemo znati u kojem smjeru treba djelovati. Prema Fichteu, tek se onaj koji ujedinjuje sva tri oblika znanja može zvati znanstvenikom. Prema zahtjevima suvremenog doba, osim što bi nam sveučilište trebalo ponuditi teoretsku obrazovanost, ono je dužno naučiti nas razmišljati i samim time oblikovati stavove kako bismo kasnije djelovali za boljitak, odnosno ispunili civilnu misiju sveučilišta.

„Svrha, pak, svih tih znanja je napred naznačena: posredstvom njih voditi brigu da se sve obdarenosti ljudi razvijaju *podjednako*, ali uvijek napredujući: a odavde proizlazi istinsko određenje naučničkog staleža: to je *najviši nadzor nad stvarnim napretkom ljudskog roda uopšte, i stalno pospešivanje tog napretka*.“[55]

Sličnog stava kao i Liessmann, Fichte ističe kako jedino čovjek posjeduje znanje i upravo je time i znanost grana ljudskog obrazovanja. Stoga, neovisno koji dio znanosti izabrali, uvijek trebamo težiti njezinom napretku i time doprinositi poboljšanju čovječanstva. Jer moj osobni napredak nije samo napredak za mene, on je napredak za cijelo društvo. Koliko god pojedine grane znanosti bile različite, ipak svaki pojedini napredak unutar znanosti utječe i na druge grane znanosti. Na tragu takvog napretka koji omogućuju *znanstvenici*, moguć je i povratak humanitetu:

„On treba da svoje znanje, za društvo stečeno, stvarno primjenjuje na korist društva; treba da ljude dovede do osjećaja njihovih stvarnih potreba i da ih upozna sa sredstvima za njihovo zadovoljenje.“[56]

Neovisno o svom životnom pozivu, svaki znanstvenik po svom određenju jest *učitelj ljudskoga roda*. Jer on kao takav ne gleda samo na ono što se događa trenutno već promišlja i o budućnosti na način da gleda u kojem smjeru ljudski rod ide te pazi da čovjek ne skrene s pravoga puta. Znanstvenik svojim djelovanjem utječe na društvo i stavlja se kao primjer, a samim time ne smije zanemariti činjenicu da je društvo zasnovano na slobodi. Upravo na taj način, dužan je prema društvu postupati putem moralnih sredstava. To je sastavni dio etike, a etika je dio filozofije.

[54] Isto, str. 174.
[55] Isto, str. 176.
[56] Isto, str. 178.

„Svaki pojedinac u društvu treba da djeluje po slobodnom izboru i iz uverenja koje je sam dovoljno prosudio; on treba da je u mogućnosti da pri svakom svom delu samoga sebe posmatra kao svrhu: i da s njim kao s takvim postupa svaki član društva. S onim koji obmanjuje, postupa se kao s pukim sredstvom.“[57]

Kako bi pojedinac bio osviješten svoje moći, moraju ga odgajati znanstvenici, koji moraju biti najbolji ljudi svoga doba i nikada ne ispuštati iz vida činjenicu da svojim djelovanjem unaprjeđuje društvo. Primjenom ovakvih stavova u visokom školstvu u potpunosti bismo mogli ispuniti civilnu misiju sveučilišta, ali i vratiti prvotno poimanje znanja i obrazovanja. Objedinjujući sve navedeno, a uz to prateći Kanta, Schellinga, Humboldta i Fichtea, možemo reći da je upravo filozofija ta koja je u središtu svega.

„Kako proizlazi iz Fichteovih djela, filozofiju on vidi kao način unaprjeđivanja mišljenja, poticanja kreativnoga mišljenja i osposobljavanja za racionalnu kritiku. Umnogome nalik Kantu, i Fichte filozofskom fakultetu pridaje središnju ulogu na sveučilištu.“[58]

4.1 Potreba subjekta humaniteta u biopolitičko doba

Izazovi i zahtjevi, što ih pred nas stavlja suvremeno doba, dobivaju oblik zamke. Te zamke predstavljaju opasnost koja dovodi do gubljenja smisla, te je jako bitno da se racionalno osvijestimo i razvijamo svoju sposobnost kritičkog promišljanja. S vladavinom novih tehnologija nastaje i novi način promatranja svijeta. Na taj način tehnologiju možemo gledati kao na produžetak ljudskih osjetila, što im daje sasvim novo značenje. To se novo značenje krije u samom udaljavanju čovjeka od njegove izvorne biti, ponajprije udaljavanje od humaniteta. Mnogi to prezentiraju kao napredak i nešto što poboljšava čovjekov život, no ja se ne bih s tim složila.

Nagli razvoj tehnologije uvelike utječe na biološke uvjete života, što ima itekako veliki utjecaj na društvene uvjete života. Riječima Hansa Jonasa, čovjeku danas uvelike nedostaje *etika odgovornosti*.[59] A upravo u tome segmentu možemo uočiti nedostatke ovog tzv. „napretka“. Današnji tehnološki napredak daje čovjeku veliku moć, moć s kakvom još nije raspolagao. Taj oblik moći zahvaća sva područja ljudskog djelovanja, a samim time i mijenja bit toga djelovanja. Bit tog djelovanja očituje se u nedostatku humaniteta što pred nas stavlja nove zahtjeve. Na tragu čovjekove moći danas pisao je i Žarko Paić u svom radu „Preobrazbe biopolitike“:

[57] Isto, str. 180.
[58] Ivana Zagorac, „Ideja sveučilišta i uloga filozofije“, *Diacovensia: teološki prilozi,* (4/2017), Đakovo, str. 544.
[59] Vidi: Hans Jonas, *Princip Odgovornost*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990.

„Između očovječene životinje i pukog biološkog stvora čovjek se ne definira drukčije negoli stupnjem akumulacije i raspolaganja moći nad Drugime (prirodom, čovjekom, stvarima).“[60]

Ovime je kazano koliko čovjekova moć seže daleko, odnosno uviđamo da je čovjekova moć djelovanja neograničena, jer može obuhvatiti sve sfere života. Kako Paić kaže, granice ljudske slobode postavljene su nekom primarnom moći života. Referirajući se na današnje stanje, možemo uvidjeti da ta moć ne proizlazi iz težnje za pravednošću ili jednakošću unutar ljudske zajednice. Prilikom obrađivanja ove teme neizostavno je pozivanje na današnje „biopolitičko stanje“. Ovo stanje također prikazuje ljudsku moć, no iz druge perspektive.

„Biopolitika otpočinje kao moderna artikulacija moći suverene države da vlada svojim državljanima ulazeći u 'njihove živote'. Ona je politička moć nadzora nad životom kao prirodom, kulturom i simboličkim poretkom vrijednosti. Granice su ljudske slobode istodobno i istinske granice biopolitičke produkcije života u suvremenim političkim porecima.“[61]

Razvidno je da se iza pojma biopolitike kriju sve promjene koje su zadesile čovjeka u modernom dobu. Te promjene se očituju u dominaciji informacijsko-komunikacijskog poretka suvremenog svijeta. Pojam biopolitike uveo je Michael Foucault definirajući to na način da je „rođenje biopolitike vezano uz disciplinarnu regulaciju života i smrti u modernim suverenim političkim porecima.“[62]

Za Foucaulta biopolitika nije proširenje politike, već njezino novo određenje. Politika je to koja sebi stvara prostor discipline i nadzora nad životom, a tom uvelike pomaže tehnologijski napredak. Na taj način ona vlada ljudima tako što ih uvjerava da je u njihovu interesu podvrgavanje životnih iracionalnosti kolektivnome umu države za dobrobit svih, kako ističe Paić. Foucault stoga želi ukazati na nastanak i razvitak novih disciplina svjesnog računa. Njezina je moć toliko jaka da prodire u oba segmenta, disciplinira individuum i regulira cjelokupno društvo. Pojavljuje se kao proširenje granica samoga života u produkciji globalnog kapitalizma.

„Granice su biopolitike granice ljudske slobode djelovanja izvan discipline i nadzora nad životom. Zato je glavni paradoks biopolitike da ona i u demokratskome liberalnom poretku počiva na ideju preobrazbe čovjeka u 'stvari' kao tijelo bez organa.“[63]

Obuhvatimo li obje perspektive, dolazimo do toga, da koliko god tehnologijski napredak nama olakšavao život, utoliko otvara veliki prostor manipuliranju i kontroliranju onoga što radimo.

[60] Žarko Paić, „Preobrazbe biopolitike“, *Politička misao* (46), br. 1, Zagreb 2009., str. 8.
[61] Ž. Paić, „Preobrazbe biopolitike“, str. 10.
[62] Michael Foucault, *Naissance de la Biopolitique: Cours au College de France 1978.-1979.,* Gallimard-Seuil, Paris 2004., u Ž. Paić, „Preobrazbe biopolitike“, str. 13.
[63] Ž. Paić, „Preobrazbe biopolitike“, str. 24.

U ovoj se točki sjedinjuje sve ranije navedeno. Više sam puta istaknula kako cjelokupni obrazovni sustav prati društvene promjene, te sukladno tom, mijenja svoje djelovanje. Današnje društvene okolnosti objedinile su se u pojmu 'biopolitike', koja se očituje kao diktatura života. Kao takva, biopolitika nije zaobišla ni današnje „društvo znanja“. Paićevim riječima, to bi se moglo opisati na sljedeći način:

> „Javno znanje predstavlja najveću ideologijsku obmanu neoliberalnog poretka. Štoviše, dalo bi se pričati o potpuno biopolitičkoj svrsi 'društva znanja' kao još jednog poretka koji služi kontroli i generalnoj interpelaciji populacije!“[64]

Ovakvo stanje udaljava se od humaniteta i čovjekove biti, a samim time i Sveučilište ide tim putem. Iz tog razloga, ovo doba potrebuje subjekta humaniteta, nekada zvanog 'intelektualac'. Jer, intelekutalac kao takav ne treba služiti nikome i ničemu osim ideji slobode. On se mora odupirati pokornosti suvremenog poretka te na taj način braniti svaki oblik uskraćenosti ljudskih prava.

Odgovornost za rješavanje zamki suvremenog doba preuzima i „društvo znanja“, a pod zbiljskim *društvom znanja* pretpostavljamo društvo koje je slobodno misliti, kritički je orijentirano i obrazovano, a uz to još dovoljno hrabro i voljno da svoje stavove javno, jasno i glasno artikulirati. Također, koncept „društva znanja“ pretpostavlja ono društvo koje stvara, dijeli i koristi znanje u svrhu napretka i boljitka svoje zajednice. No, osvrnemo li se na ovu pretpostavku, možemo uvidjeti da je današnje, nazovi, „društvo znanja“ čista suprotnost tomu. To znači da suvremena informacijsko-komunikacijska tehnologija zauzima centralno mjesto u gospodarskoj, socijalnoj i kulturnoj produkciji vrijednosti postindustrijskog društva te se samim time gubi prvotna uloga znanja, produkcije znanja, produkcije dobra kroz znanje, umne aktivnosti, intelektualno-kreativnog rada…

Unutar ovakvog sustava ističe se još jedan problem, a to je taj da su danas rijetki oni koji uče za sebe i zbog sebe. Zašto? Zato što se moć prikazuje preko sustava znanja te je to ono što motivira većinu za postizanjem veće količine znanja jer je znanje sredstvo i svrha moći globalnog kapitalizma. To nas dovodi do toga da je karakter društva znanja samo ideologijski omotač liberalno demokratske igre globalnog kapitalizma. Kritička i slobodna uporaba znanja u korist društvene emancipacije već je odavno propuštena prilika. Ovaj, naizgled, napredak u društvu znanja, zapravo je svojevrsno osakaćivanje ljudske sposobnosti mišljenja. Stoga, od ključne je važnosti, ranije spomenuti, subjekt humanistike, odnosno intelektualac. Mnoge su studije koje

[64] Jerko Bakotin, *Žarko Paić, Moć nepokornosti: intelektualac i biopolitika*, preuzeto sa: http://diskrepancija.hr/hr/2011/05/07/moc-nepokornost-intelektualac-i-biopolitika-zarko-paic/, 9. svibnja 2018.

proučavaju tip intelektualca i samim time na mnoge načine ga definiraju. Ono što je bitno za uočiti jest to da svi intelektualcu pripisuju visoku obrazovanost te društveni angažman kojim on teži općem boljitku zajednice u kojoj živi, a katkada i šire. Osnovno oružje kojim se intelektualac bori njegova je misao, preko te misli on djeluje ***protiv***, ali isključivo na kritički način koji zahtijeva društvene promjene. Pojednostavljeno:

> „Intelektualac jest onaj koji djeluje i aktivira se lokalno, ali kojemu je u primisli cijela globalna zajednica."[65]

Osim što se od intelektualca očekuje da bude moralni i humani stup društva, od njega se očekuje kritičnost kao važna oznaka istinskog intelektualca. Gledano iz filozofske perspektive, intelektualac živi za istinu te na taj način obogaćuje i unaprjeđuje društvo. Iz ovoga možemo zaključiti da je intelektualac kao subjekt humanistike neophodan današnjem „društvu znanja". Upravo iz tog razloga danas nam je potreban humanistički subjekt koji bi odgojio današnje društvo u smjeru emancipiranja od neznanja i predrasuda te bi im pomogao razumjeti razloge koji sprječavaju emancipaciju i usmjeriti ih prema kritičkom promišljanju. Ovakvim pristupom društvu poticalo bi se i izbjegavanje konformizma i nasuprot tomu stvarali bi se odgovorni pojedinci koji bi svojim naporima gradili svoj karakter i borili se protiv nametnutih stvari. Posao subjekta humanistike jest uplitanje u društvo i društvene promjene, a u ovo doba biopolitike on mora istodobno biti i protiv lažnog univerzalizma kulture. Intelektualac danas mora promisliti zašto javno znanje u naše doba više ne oslobađa čovjeka, nego ga funkcionalno uklapa u postojeći poredak. Iz tog razloga, intelektualac kao subjekt humanistike, za razliku od društvenih pokreta, političkih stranaka i aktivnog građanina, ne smije pripadati nikome, no na usluzi je svakome od navedenih političkih figuracija moći u demokratskome društvu. Subjekti humanistike stoga su ljudi ideja i moralno političke odgovornosti za njihovu provedbu u društvu. Oni se ne rađaju, niti postaju intelektualci akumulacijom znanja, to se događa odlukom o djelovanju. A ranije je istaknuto koliko je samo djelovanje bitna odrednica čovjeka kao ljudskog bića. Intelektualac u doba biopolitike posljednja je *moć nepokornosti slobode* protiv života kao humanog uzgojnog vrta.

> „Pojam intelektualca reprezentira kritički i kreativni duh koji je sposoban pružiti ne samo neki parcijalni doprinos proširenju spoznaje i kulture, nego također htjeti i moći prekoračiti područje svoje posebne kreativnosti, odnositi se prema cjelini života i društva, zauzimajući kritičko stanovište prema postojećem i dajući ideje za budućnost."[66]

Ovime se zahtijeva jedan filozofski pogled na svijet koji je dužan podvrgnuti pojam bitka kritici. Takva bi kritika trebala biti radikalna, jer se treba suprotstaviti postojećoj zbilji. A još nas je Marx

[65] Marijan Krivak, „Filozofi i društveni život: Akademik vs intelektualac", Odjek (1-2/2004), Sarajevo, str. 20.
[66] Saša Blagus, „Znanost i svjetonazor", http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/znanost-i-svjetonazor.

naučio da biti radikalan znači zahvatiti sve stvari u korijenu, a korijen svega je čovjek.[67] Ovdje se nameće pitanje po čemu je laž kao nesloboda postala privlačnija od same istine? Čovjek živi udobnost lažne egzistencije. Nužna je emancipacija od neznanja, a jedino spekulativni um može udovoljiti tom zahtjevu. Jedino ljudski um može ponovno vratiti čovjeka u središte svega i ne isključiti ga iz zbilje, a tehnologija je upravo to i napravila.

„Prvi korak u spekulaciju poduzima tek samosvjesno biće koje ne ostaje pri datom, već postavlja pitanje o smislu života. Ako je u stanju reći 'ne!' postojećem, onda bi čovjek mogao doći do samoga sebe, dakako, ne može biti govora o ozbiljenju uma, dakle o ozbiljenju samosvjesnog, odnosno slobodnog čovjeka.“[68]

U odnosu na „društvo znanja“ to bi značilo da se konstantnim propitivanjem odupiremo dresuri uma te ustrajemo na čovjekovom subjektivitetu. Ovim stavom bismo srušili biopolitičko stanje, oduprijeli bismo se konstantnim manipulacijama te bismo iskoristili našu najveću moć – *moć promišljanja*. Možda bi upravo na taj način današnje, takozvano „demokratsko društvo“ bolje odlučivalo prilikom izlazaka na izbore te bi samim time bile moguće i političke promjene. Dužnost intelektualca u takvim je uvjetima uspostaviti novu politiku istine.[69] Neovisno o tom, imali mi hrabrosti javno istupati i artikulirati svoje stavove, itekako smo u poziciji moći da napravimo promjene. Promijeniti nešto ne znači nužno promijeniti cijeli svijet, čak i najmanja egzistencijalna revolucija pridonosi razvijanju društva i izmicanju iz ralja manipulacije.

4.2. *Filozofija kao životna orijentacija*

Danas se čini uobičajenim da prirodne znanosti postaju bitnije za cjelokupni društveni i civilizirani razvitak, dok se humanistika stavlja na marginu. Taj marginalizirani položaj nije opravdan jer je njezina svrha tumačenje i predviđanje utjecaja tih znanja i novih tehnologija na čovjeka i društvo u cjelini. Uz to, humanističke se znanosti bave čovjekom koji je u samome središtu što je očigledno i iz samoga naziva (lat. humanus, homo – čovjek). Još jedan od razloga zbog kojih ne bi trebale biti zanemarene jest taj što se koriste analitičkim, sintetičkim, kritičkim i spekulativnim metodama kojima pokušavaju osvijestiti misaoni tijek društva i tako ga usmjeriti na djelovanje. A sve to je iznimno potrebno i ne treba biti zanemareno jer svi smo svjesni kako

[67] Karl Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava, Rani radovi*, Filozofska biblioteka, Naprijed, Zagreb 1989.
[68] Saša Blagus, „Znanost i svjetonazor“, http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/znanost-i-svjetonazor.
[69] „Foucault definira međuodnos politike i filozofije u temeljnom zadatku suvremenosti, tj. u zadaći filozofije kao pitanju smisla političkoga djelovanja u moderno doba. Preduvjet za sve to jest kritičko, svjesno, etičko usmjeravanje i estetičko stiliziranje vlastite egzistencije... To je ono što čini lik samosvjesnog, angažiranog intelektualca vjernog politici istine i istinskom življenju.“ Vidi: Marijan Krivak, „O istoznačnosti filozofirajućeg s vladajućim subjektom“, u: D. Ćuti, Z. Glavaš. M. Krivak, L. Pejić (ur.), Michel Foucault, Moć ideja, Fillozofski fakultet Osijek, Osijek 2016, str. 102..

današnjem svijetu nedostaje doza humanizma u svakome pogledu te se ljudi sve više okreću velikom napretku koji u konačnici ispada sve, ali samo ne to. Iz toga razloga, a i mnogih drugih, potrebni su nam subjekti humanistike, koji će svojim nesebičnim doprinosom pokušavati osvijestiti društvo i usmjeriti njihov tijek misli prema kritičnosti i poboljšanju. Kako bi se *društvo znanja* usmjerilo na pravi smisao te tzv. „oznake“, potreban nam je subjekt humanistike i njegov poticaj na promjenu.

Gledano iz moje perspektive, ono što se još može ponuditi današnjem društvu jest – ***filozofija***. Zašto? Zato što filozofija otvara put propitivanja i kritičnost, ona svojom biti odgaja društvo koje se zauzima za istinski boljitak svijeta. Filozofija treba sudjelovati u obratu i mijenjanju svijeta preuzeti aktivnu ulogu. Subjekt humanistike treba predstavljati tu filozofiju, služeći se jezikom i mišljenjem kako bi došao do nekog konkretnog cilja i samim time napravio vidljivu promjenu. Intelektualac treba djelovati svojim znanjem te za cilj treba imati univerzalno dobro, dobrobit cijele zajednice, a ne da bude dio interesne sfere. Također, filozofiju možemo promatrati kao misaono nastojanje koje na poseban način istražuje i otvara prostor za upitnost i kritičnost, te se ističe važna uloga odgoja i društva u promicanju slobodnijeg i odgovornijeg zauzimanja za ostvarenje boljeg svijeta. Filozofiju možemo staviti i u kontekst odgoja jer u odgojnom nam smislu filozofija predstavlja temelj ljudskog razumijevanja te pomaže da se emancipiramo od neznanja i predrasuda, pomaže nam razumjeti razloge koji sprječavaju emancipaciju; razvijanjem mišljenja pomaže svakom čovjeku da postane emancipirana osoba i ujedno emancipator. U konačnici, možemo se pozvati na Aristotela koji kaže da se "bez ikakve izlike treba baviti filozofijom",[70] jer nas ona osposobljava da sve ispitujemo, posredstvom razboritosti učeći i tragajući da bismo osmišljavali život i odgonetavali postojanje, te tragom mnogih drugih u povijesti čovječanstva i danas, koji tragaju za istinom i smislom, *filozofija je ne samo životni poziv nego svojevrsna životna orijentacija*. Ona treba i može biti osvještavajuća i odgovorna aktivnost koja mi pomaže prepoznavati i komunicirati, iščitavati i cijeniti smisao postojanja te odgovorno djelovati u njemu. Filozofija je nužno potrebno znanje u potrazi čovjeka za samim sobom, u odgovaranju na upite bića koje nastoji prekoračiti granice i učiniti svoj život smislenim, a ne samo komotnim. Upravo je filozofija ono što čovjeku omogućuje susret sa samim sobom, a ne prianjanje uz mehanizme masovnog. Sukladno svemu iznesenome, današnjem ZBILJSKOM društvu znanja treba subjekt humanistike, ali mu je i potrebna filozofska misao kao životna orijentacija.

[70] Aristotel, *O duši: Nagovor na filozofiju***,** Naprijed, Zagreb 1987., str. 110.

Poantu ovoga rada, kao i vlastitu misao, mogla bih uokviriti filozofskim stavovima španjolskog filozofa Jose Ortege y Gasseta. Njegovo viđenje, ali i življenje filozofije u potpunosti odgovara mojim promišljanjima i djelovanjima u sklopu ove nauke. Njegova najpoznatija misao je:

„Ja sam ja i moja okolnost i ne spasim li ja nju, ni ja se neću spasiti.“[71]

Upravo zbog ovakvih i sličnih stavova, Ortegina filozofija često se naziva *filozofijom života*. Ortega nije mogao spasiti svoj život, a da ne spasi španjolsku, dakle, svoju okolnost. Ortega priznaje:

„Nema sumnje da je potaknuti Madrižane da se pozabave filozofijom bio, jest moj životni san.“[72]

On svojim stavovima potvrđuje sve ranije navedeno kroz ovaj rad. Prije svega, ovime afirmira stav starih Grka da je *uživanje* ključan moment onoga što radiš. Jedino takav stav nas potiče da radimo još više, a sve u vrhu napretka, i to ne samo vlastitog. Ovime je afirmirao postajanje filozofa koji stavlja opće dobro ispred vlastitih interesa te nesumnjivo potiče ljude da budu hrabri – da koriste svoj razum. U njegovom shvaćanju filozofije ističe se pojam *aktivnosti,* a iz toga se krije *djelovanje* koje je više puta navedeno kao osnova ljudske biti. U svom bavljenju filozofijom uvijek je nastojao izbjeći hermetičnost te time i publici nestručnjaka predočiti filozofiju jer je čvrsto vjerovao da ona pomaže ljudima živjeti. Prvo načelo filozofije, koje Ortega iznosi, jest prva nedvojbena istina od koje filozof mora polaziti. To je radikalna zbilja u kojoj počivaju sve ostale. Radikalna zbilja čini upravo život sam, odnosno „moj život“ koji čini dramatičan sukob između mene koji jesam, ili bolje rečeno koji moram biti, i okolnosti, nijemih stvari oko mene. Prvi je problem filozofije: moj život. Za Gasseta je filozofija spoznaja univerzuma čiji je zadatak objasniti svaki od termina i baš zato ju naziva *intelektualnim junaštvom*.

„Budući da je filozofski problem jedini apsolutni problem, filozofija je jedini radikalno teoretski postupak. Ona je najviši stupanj spoznajnog pokušaja, ona je intelektualno junaštvo. Filozof pod nogama nema ništa što bi mu moglo poslužiti kao udobni potporanj, kao čvrsto i pouzdano tlo. On odbija svaku prethodnu sigurnost, izlaže se apsolutnoj opasnosti, žrtvuje svoje naivno vjerovanje, vrši samoubojstvo kao vitalan čovjek kako bi se ponovno rodio pretvoren u čisti intelekt.“[73]

Temeljem svega, nije li očito, koliko je filozofija danas nužna? Složit ću se s Ortegom kada kaže da je temeljna zadaća filozofije definirati život, moj život u svim njegovim različitim komponentama. Definirati život znači pitati se o smislu života, a to nužno podrazumijeva kritičko

[71] Jose Ortega y Gasset, *Što je filozofija?,* Demetra, Zagreb 2004. str. 1
[72] Jose Ortega y Gasset, *Što je filozofija?,* str. 366.
[73] Isto, str. 118

promišljanje. Kritičko promišljanje nužno zahtjeva uporabu uma – čovjekovu najveću moć. Ukoliko bi se čovjek vratio svojoj najvećoj moći, ponovno bi se okrenuo sebi i vratio bi se humanitetu. Otvoren um, znači otvorene oči, a to znači da bismo bili u mogućnosti spoznati i razumjeti svijet oko sebe. Uvidjeli bismo da nismo sami te da svaka promjena jednako utječe i na mene i na svijet u cijelini. Probudila bi se želja za djelovanjem jer bi se na taj način čovjek u potpunosti ostvario u svojoj biti. Ukazati čovjeku na ovakav aspekt života dužnost je odgojnih i obrazovnih ustanova. Stoga, Sveučilišta trebaju svoju civilnu misiju stavljati u prvi plan. Time bi stvarali bolje ljude koji bi činili bolji svijet. Jer kako i sam Ortega zaključuje, živjeti znači neprestano odlučivati što ćemo biti.

5. ZAKLJUČAK

Kroz ovaj rad pokušala sam pokazati dublju vezu između filozofije, kao životne orijentacije, današnjeg ideologema „društva znanja“ i onoga što bi doista moglo biti ZBILJSKO DRUŠTVO ZNANJA. Naime, povijesnim sam pregledom prikazala važnost i ulogu Sveučilišta od njegovih začetaka pa sve do danas. U svakom povijesnom razdoblju ono je imalo veliku ulogu, jer osim što je oblikovalo svijest pojedinca, utjecalo je i na društvo u cjelini. Slijedom svih društvenih promjena koje su zahvatile ljudski rod, zahvaćeno je i Sveučilište, te se na taj način prilagođavalo zahtjevima svojega vremena.

Od najranijih Sveučilišta humanistički model obrazovanja bio je najprihvatljiviji, ali i razvidno najbolji. Današnja Sveučilišta više pokušavaju imitirati taj model nego što ga zaista provode. Živimo u vremenu kada znanstveno- tehnologijski napredak svakim danom biva sve veći i veći. Tehnologija sve više ulazi u naše živote, a mi se sve više udaljavamo od svoje izvorne biti. Slijedom tih promjena, došlo je do marginalizacije humanističkih znanosti. A one su itekako ključne jer se koriste analitičkim, sintetičkim, kritičkim i spekulativnim metodama kojima pokušavaju osvijestiti misaoni tijek društva i tako ga usmjeriti na djelovanje. Promjene što su zadesile ovo doba očitovale su se i u samoj ideji znanja. Danas su rijetki oni koji uče radi znanja jer njihovi motivi dolaze sve više izvana. Takvim pristupom znanju izostaje ono grčko *uživanje,* a time i motiv da napredujemo.

Sveučilišta postaju *tvornice znanja* i rade po principu „brže i više“. Stoga, Sveučilište sve više liči na korporaciju, te time udovoljava kapitalističkim zahtjevima. Provođenjem Bolonjskog procesa došlo je do skraćivanja vremena studiranja i porasta stope akademski obrazovanih ljudi. Takvim se stavom pridonosi kvantiteti, ali nikako i kvaliteti sveučilišnog obrazovanja. Bržim stjecanjem diplome, sveučilišta pogoduju probavljanju potrebnih kadrova. Takav je stav poguban i za humanističke znanosti, jer jedini spas što ga vide u ovakvoj situaciji jest njihovo kombiniranjem s gospodarstvom, medijima i tehnologijom. Takvo viđenje je daleko i od Fichteove ideje znanstvenika koji treba biti *najbolji čovjek* svojega vremena. Svaki bi profesor trebao biti odgajatelj čovječanstva te bi svoje znanje treba primjenjivati na korist društva.

Na ovo se itekako nadovezuje i civilna misija Sveučilišta, koja je, po mojem sudu, vrlo bitna, no jednako tako i zanemarena. Jer akademsko bi se znanje trebalo zasnivati na iskustvu iz stvarnoga života i time bi trebalo doprinositi razvoju današnjeg demokratskog društva. Ukoliko bismo vratili izvornu ideju znanja te humanistički model Sveučilišta, dobili bismo hrabre i odgovorne ljude. Ljude koji su naučili misliti, ljude koji razumiju sebe i svijet oko sebe te su osviješteni o važnosti djelovanja. Sputavanje djelovanja, pak, odgovara prikazanome

biopolitičkome stanju. Jer ukoliko djelovanje pojedinca nije u interesu autoriteta, ni sam taj pojedinac nije u njihovom interesu. A intelektualac kao takav ne treba služiti nikome i ničemu osim ideji slobode. On se mora odupirati pokornosti suvremenog poretka te na taj način braniti svaki oblik uskraćenosti ljudskih prava. Na tragu ovih tema, pozivam se na Kanta, ali i prizivam njegovu ideju *prosvjetiteljstva* u ovo naše mračno doba:

„*Prosvjetiteljstvo je izlazak čovjeka iz stanja samoskrivljene nepunoljetnosti*. *Nepunoljetnost* je nemoć da se vlastiti razum upotrebljava bez vodstva nekog drugog. Ta *nepunoljetnost je samoskrivljena* onda kada njezin uzrok ne leži u nedostatku razuma, nego u pomankanju odlučnosti i hrabrosti da se njime služi bez tuđeg rukovođenja. *Sapere aude!* Imaj hrabrosti služiti se *vlastitim* razumom! To je, dakle, lozinka prosvjetiteljstva.“[74]

U konačnici, ono što ja vidim kao rješenje svega, jest – *filozofija*. I to ona filozofija kakvom ju je prikazao Jose Ortega y Gasset. Filozofija kao intelekt junaštva nije ništa drugo doli moj život. On nudi nepregledne mogućnosti promišljanja o sebi i svijetu. Ona svojim postojanjem čovjeka potiče na pitanje o smislu života, ali ga potiče i na djelovanje. Kroz nju možemo upoznati sebe i razumjeti svijet oko sebe. Uvidjeti poveznicu između nas samih i okolnosti u kojoj se nalazimo.

Filozofija kao takva aktivira našu egzistenciju, a kroz rad se čovjek ostvaruje. Primijeniti mehanizme filozofije na odgoj i obrazovanje u potpunosti može poboljšati društvo u kojem živimo. Može izroditi *subjekte humaniteta* ili osvijestiti pojedinca o *moći nemoćnih* (Havel). No ono najbitnije, može vratiti humanost u ovaj svijet, spriječiti slijepo udovoljavanje kapitalističkim zahtjevima te ukazati na to kako se oduprijeti manipulacijama i represijama biopolitičkog doba, ili onoga što danas tako nes(p)retno nazivamo „društvom (ne)znanja“.

[74] Immanuel Kant, *Pravno- politički spisi*, Politička kultura, Zagreb 2000., str. 35.

LITERATURA

1.) Aristotel, *O duši: Nagovor na filozofiju***,** Naprijed, Zagreb 1987.

2.) Živan Bezić, „Tko je i što je intelektualac?“, *Church in the world 23(4),* 1988.

3.) Bojana Ćulum i Jasminka Ledić, *Civilna misija sveučilišta: element u tragovima*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka 2010.

4.) Branko Despot, *Univerzitet kao znanstvena ustanova ili čovjek kao znanstveno robovanje* u: I. Kant, F.W.J. Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta*, Globus, Zagreb 1991.

5.) Zoran Dimić, „Univerzitet i uživanje“, *Filozofska istraživanja 135,* (3/2013), God. 33, HFD, Zagreb 2013.

6.) Igor Eterović, „Mjesto Immanuela Kanta u mišljenju ideje univerziteta“, *Filozofska istraživanja 135,* (3/2013), God. 33, HFD, Zagreb 2013.

7.) Johann Gottlieb Fichte, *Zatvorena trgovačka država: Pet predavanja o određenju naučnika*, Nolit, Beograd 1979.

8.) Michael Foucault, *Naissance de la Biopolitique: Cours au College de France 1978.-1979.*, Gallimard- Seuil, Paris 2004.

9.) Jose Ortega y Gasset, *Što je filozofija?,* Demetra, Zagreb 2004.

10.) Alois Halder, *Filozofijski rječnik*, Naklada Juričić, Zagreb 2008.

11.) Mario Hibert, *(Bio)politika znanja u doba informacionalizma*, *Pregled*, jan-apr 2013, vol. 54, sv. 1, str. 1-25.: Henry A. Giroux*, „*Public Philosophy and the Crisis in Education*“*, *Harvard Educational Review (54)*, br. 2, 1984. navedeno prema: Mario Hibert, *(Bio)politika znanja u doba informacionalizma.*

12.) Immanuel Kant, *Spor fakulteta* u: I. Kant, F.W.J. Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta*, Globus, Zagreb 1991.

13.) Immanuel Kant, *Pravno- politički spisi*, Politička kultura, Zagreb 2000.

14.) Tonći Kokić, „Industrijalizacija i dehumanizacija sveučilišta“, *Filozofska istraživanja 135,* (3/2013), God. 33, HFD, Zagreb 2013.

15.) Marijan Krivak, *Filozofi i društveni život: Akademik vs intelektualac.* Odjek 1,2, 2004.

16.) Marijan Krivak, „Totalitarizmi danas- Od Izvanrednog stanja do 'Društva znanja'“ u: M. Krivak, Ž. Senković *Zbornik radova znanstvenog skupa: Totalitarizam danas*, Osijek: Filozofski fakultet Osijek, 2014.

17.) Marijan Krivak, „O istoznačnosti filozofirajućeg s vladajućim subjektom“, u: D. Ćuti, Z. Glavaš. M. Krivak, L. Pejić (ur.), Michel Foucault, Moć ideja, Fillozofski fakultet Osijek, Osijek 2016.

18.) *Preliminarni proglas nezavisne studentske inicijative pri Fakultetu političkih znanosti,* neobjavljeno u: Zoran Kurelić, *Antibolonja i društvo znanja*, Fakultet političkih znanosti Zagreb, Zagreb 2011.
19.) Konrad Paul Liessmann, *Teorija neobrazovanosti: zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2008.
20.) Karl Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava, Rani radovi*, Filozofska biblioteka, Naprijed, Zagreb 1989.
21.) Žarko Paić, „Preobrazbe biopolitike", *Politička misao* (46), br. 1, Zagreb, 2009.
22.) Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, *O metodi akademijskoga studija* u: I. Kant, F.W.J. Schelling, F. Nietzsche, *Ideja univerziteta*, Globus, Zagreb 1991.
23.) Ivana Zagorac, „Ideja sveučilišta i uloga filozofije", *Diacovensia : teološki prilozi,* (4/2017.), Đakovo 2017.

INTERNETSKI IZVORI:

1.) Jerko Bakotin, *Žarko Paić, Moć nepokornosti: intelektualac i biopolitika*, preuzeto sa: http://diskrepancija.hr/hr/2011/05/07/moc-nepokornost-intelektualac-i-biopolitika-zarko-paic/, od 7. svibnja 2011., posjećeno 9. svibnja 2018.
2.) Saša Blagus, „Znanost i svjetonazor", http://www.h-alter.org/vijesti/kultura/znanost-i-svjetonazor, od 22. listopada 2013., posjećeno 9. svibnja 2018.
3.) Hajrudin Hromadžić, *Bolonjski konj- I. dio*, preuzeto sa: http://www.h-alter.org/vijesti/bolonjski-konj-1-dio, od 20. siječnja 2007., posjećeno 30. ožujka 2018.
4.) Hajrudin Hromadžić, *Bolonjski konj- II. dio*, preuzeto sa: http://www.h-alter.org/vijesti/bolonjski-konj-2-dio, od 28. siječnja 2007., posjećeno 30. ožujka 2018.